

RAZPRAVE

Friedrich Lotter

Pogoji za sobivanje kristjanov in judov ter njihova vprašljivost zaradi prisilnih spreobrnitev in izgonov v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku

UDK 27:296»04/10«

LOTTER Friedrich, emeritus prof. dr., Univerza v Göttingenu, Heideweg 1, D-34131 Kassel-Wilhelmshöhe, friedrich@lotter.org

Pogoji za sobivanje kristjanov in judov ter njihova vprašljivost zaradi prisilnih spreobrnitev in izgonov v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku

Zgodovinski časopis, Ljubljana 61/2007 (135), št. 1–2, str. 5–46, 165 cit.

Ključne besede: judovski napisi, literarni viri, državna zakonodaja (zlasti Codex Theodosianus), cerkveni kanoni; Galija, Španija, Italija, Ilirija, Afrika; teologija prekletstva, sinode merovinške in karolinške dobe, prozelitizem, nasilno pokrščevanje, oblike pravne zaščite, kontinuiteta judovske poselitve.

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., De.)

V uvodnem delu študije je avtor predstavil vire za zgodovino judov v Italiji, Galiji, Španiji in Afriki v razdobju pozne antike in zgodnjega srednjega veka: judovske napise, krščansko literarno izročilo ter pravne vire kot so sklepi cerkvenih zborov in državna zakonodaja. Ti viri dokazujejo kontinuirano poselitve judovskega prebivalstva v celotni Italiji, južni Galiji, Kataloniji in Andaluziji. Eksistenčno krizo za jude v rimskem cesarstvu je prinesla razglasitev krščanstva za državno vero z istočasno omejitvijo ali prepovedjo nepravovernega krščanstva, poganstva in judovstva (380/381). Sledila so rušenja in razlastitve sinagog ter prisilni prestopi v krščanstvo. Podlaga za nadaljnji obstoj judovstva v pozni antiki in srednjem veku je ustvarilo rimsko pravo, posebej Teodozijev kodeks (438) in nato Justinijanov kodeks, ki sta kljub vrsti restriktivnih določb zaščitila jude pred pritiski, zlasti iz cerkvenih krogov. Kljub dokajšnjim izgubam na prehodu iz 4. v 5. stoletje so se judje na zahodu na podlagi rimskega prava obdržali v germanskih nasledstvenih državah v Italiji in Galiji. Občasnim kriznim obdobjem v poznem 6. in v 7. stoletju je sledil ponoven vzpon judovstva v zahodni in srednji Evropi. Njegova podlaga je bila judovska trgovina na velike razdalje, hkrati pa tudi uspešno spreobračanje domačih sužnjev in služabnikov v judovsko vero.

Razprava prinaša razširjeno in z znanstvenim aparatom dopolnjeno besedilo predavanja, ki ga je imel avtor na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti 19. oktobra 2005.

Avtorski izvleček

UDC 27:296»04/10«

LOTTER Friedrich, PhD, University in Göttingen, Heideweg 1, D-34131 Kassel-Wilhelmshöhe, friedrich@lotter.org

Preconditions, Highly Questionable In View of Forced Conversions and Expulsions, for Coexistence of Christians and Jews in Late Antiquity and in Early Middle Ages

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 61/2007 (135), No. 1–2, pp. 5–46, 165 notes

Key Words: Jewish inscriptions, literary sources, state legislation (especially the Codex Theodosianus), church canons; Gaul, Spain, Italy, Illyricum, Africa; theology of damnation, synods of the Merovingian and Carolingian periods, prozelotism

Language: Sn. (En., Sn., De.)

The article introduces the author's expanded text, furnished by scientific apparatus, presented at the Slovene Academy of Sciences and Arts on October 19, 2005. In the introduction, the article presents different sources for the study of Jews in Italy, Gaul, Spain, and Africa in the period of late antiquity and Early Middle Ages. The sources include Jewish inscriptions, Christian literary heritage, and legal sources such as canons of ecclesiastical councils and state legislation. These sources indicate a continuity of Jewish colonization throughout Italy, in southern Gaul, Catalonia, and in Andalusia. The official proclamation of Christianity as the state religion, with simultaneous restrictions on or direct interdiction of unorthodox Christianity, paganism, and Judaism (380/381) brought about an existential crisis for the Jews living in the Roman Empire. It was followed by destruction or expropriation of synagogues and by forced conversions to Christianity. The situation improved with the implementation of Roman Law, especially the Codex Theodosianus (the Theodosian Code, 438) and later the Codex Justinianus (the Justinian Code), which in spite of a number of restrictions protected the Jews from persecution, generated particularly by ecclesiastical circles, thereby creating the conditions necessary for further existence of Judaism in late antiquity and in the Middle Ages. Despite substantial losses at the turn of the 4th to the 5th centuries Roman Law helped Jews in the west to survive in Germanic kingdoms in Italy, in Gaul and in Spain. Periods of crisis in the late 6th and 7th centuries were followed by a renewed rise of Judaism in western and central Europe. It was based on flourishing long-distance trade ventures of Jewish merchants and on successful conversions of slaves and servants to Judaism.

Author's abstract

Vprašanja o krščansko-judovskih odnosih v srednjeveški Evropi bi morala izhajati iz pogojev za sobivanje kristjanov in judov v tem prostoru, vendar pa se s to temo do zdaj skoraj nihče ni ukvarjal, kakor da lahko soobstoj kristjanov in judov obravnavamo kot samoumevno danost, mnogokrat obžalovanja vredne spremljevalne pojave in težke krize tega soobstoja pa pojasnimo z vsakokratnimi neposrednimi povodi in motivi. Toda osnovno vprašanje je, kako in v kakšnih razmerah je v krščanskem okolju lahko prišlo do tega, da so judom pod krščansko oblastjo načeloma dopuščali opravljati njihove verske obrede, ter kako je lahko prišlo do sobivanja kristjanov in judov, saj je vendar krščanska oblast s tem, ko je leta 380 pod cesarjem Teodozijem I. krščanstvo razglasila za državno religijo, drugovercem, poganom, pa tudi krščanskim skupnostim, ki so se oddaljile od pravovernega katoliškega nauka, načeloma odrekla pravico do obstoja. Pogojev, ki so kljub vsemu omogočili in pravno regulirali sobivanje kristjanov in judov, ob vseh krizah in konfliktih, ki so pozneje bremenili njihovo skupno življenje pod krščansko oblastjo, pri tem ne smemo ignorirati.

Najprej bi se morali vprašati, v kolikšni meri lahko sploh predpostavimo neposredno kontinuiteto judovskih skupnosti ali vsaj omembe vrednih judovskih delov prebivalstva v germanskih državnih tvorbah na tleh latinsko govorečega Zahodnega rimskega cesarstva, v Italiji, Galiji oziroma v frankovski državi, na Pirenejskem polotoku, v severozahodni Afriki in Panoniji.¹ Na teh območjih predstavljajo napisi, zlasti nagrobni, pravzaprav edino pričevanje judov samih. Toda ta material je izredno neenakomerno porazdeljen, pri njegovi interpretaciji pa naletimo na številne težave. Od skupno 778 judovskih napisov in fragmentov s tega območja (nastalih v času med 1. in 9. stoletjem), ki omogočajo določene sklepe, jih je samo 552 iz Rima, torej najbrž skoraj izključno iz katakomb. Od preostalih 226 jih je zgolj 131 iz južne in srednje Italije ter z otokov, ki spadajo zraven; 60 jih prihaja iz katakomb v Venosi, 17 iz Taranta (15 jih je iz 7./8. stoletja), 11 pa iz Neaplja (iz 4.–6. stoletja).² V severni Italiji se je ohranilo samo 8, v Španiji 13 (14) napisov, v Galiji pa zgolj 4 napisi zelo poznega nastanka, na podlagi katerih je mogoče izpeljati določene sklepe. Pri tem se postavlja vprašanje, ali krajevno in časovno povsem neenakomerne razpršenosti napisov ne bi bilo na splošno mogoče pojasniti tudi z razmerami, v kakršnih so se napisi ohranili. Te razmere so namreč na področjih vulkanskega tufa, kjer je mogoče narediti katakombe in globoke grobove, ki ostanejo dolgo časa nedostopni, neprimerno boljše od razmer pri grobovih na zemeljski površini. Poleg tega so v Franciji in na Pirenejskem polotoku, kjer so jude množično preganjali več stoletij in na celotnem območju, v visokem in poznem srednjem veku judovska pokopališča in grobove zagotovo odstranjevali veliko bolj temeljito kot v Italiji. Medtem ko najdemo v Italiji – tako krajevno kot časovno gledano – večje koncentracije napisov, gre v Franciji in na Pirenejskem polotoku večinoma za razpršene naključne najdbe, ki same po sebi ne dopuščajo veliko zaključkov o razširjenosti in gostoti judovskih naselbin, pa tudi natančnejše datacije ne omogočajo. Kljub vsemu pa ti napisi dopuščajo pomembne sklepe o jeziki, ki so tam bili v rabi, in o njihovem spreminjanju, med drugim tudi o procesu naraščajoče hebreizacije, torej o postopnem prehodu od grškega k hebrejskemu obrednemu jeziku v zgodnjem srednjem veku.

Napisi iz Rima, v glavnem datirani v 3./4. stoletje, pričajo, da je bilo v tistem času najmanj 11 judovskih skupnosti s sinagogo.³ Za južno Italijo je že cesar Honorij leta 398 v dekretu,

¹ Gl. o tem H. Solin, *Juden und Syrer im westlichen Teil der römischen Welt*, v: ANRW II, 29, 2, 1983, ur. W. Haase, str. 590–789.

² Gl. o tem F. Lotter, *Die Grabinschriften des lateinischen Westens als Zeugnisse jüdischen Lebens im Übergang von der Antike zum Mittelalter (4.–9. Jh.)*, v: Ch. Cluse, A. Haverkamp, I. J. Yuval, *Jüdische Gemeinden und ihr christlicher Kontext in kulturellräumlich vergleichender Betrachtung (Forschungen zur Geschichte der Juden A, 11, Hannover 2003)*, str. 87–147, tukaj zlasti tabela VI, str. 137.

³ Prav tam, str. 112 in naslednja z op. 52 in naslednjo.

s katerim je preklical zakon, ki je jude oprostil dostojanstva dekuriona (mestnega svétnika), potrdil močno prisotnost judov. Preklic je utemeljil s tem, da bi bil v primeru oprostitve judov obstoj kurij (mestnih svetov) v večini kalabrijskih in apulijskih mest ogrožen.⁴ Vseeno pa epitafi iz južne Italije, ki s po 53 besedili pokrivajo čas od sredine 3. do sredine 5. stoletja ter od sredine 5. do sredine 7. stoletja, nedvoumno pričajo o kontinuiteti tamkajšnjih judovskih skupnosti.⁵ Na jugu Apeninskega polotoka in na sosednjih otokih (Sicilija, Sardinija, Lipari in Malta) najdemo judovske napise v 18 krajih.⁶ Poleg tega literarni in administrativni viri iz časa Teoderika pričajo o obstoju judovskih sinagog v južni Italiji (v Venafru, Terracini in Palermu ter v Cagliariju na Sardiniji) na prelomu 5. in 6. stoletja. Pri arheoloških izkopavanjih so pozneje našli še eno sinagogo, in sicer v Bovi Marini v Kalabriji. Napisi iz Venose poleg tega tako za 4./5. stoletje kot tudi še za čas Teoderika potrjujejo, da judje vodilnih funkcij niso opravljali le v okviru judovske skupnosti, ampak tudi na ravni celotne skupnosti; iz tega lahko razberemo, da so bili judovski in nejudovski višji sloji ves čas tesno povezani oziroma prepleteni, in sicer na podoben način, kot to za Baleare dokazuje t. i. enciklika škofa Severa z Menorke iz leta 418.⁷

Medtem ko so judovski napisi v južni Italiji zelo razširjeni, najdemo v severni in srednji Italiji (z izjemo Rima) iz obdobja med 3. in 6. stoletjem zgolj 17 napisov, od tega 8 v severni Italiji – tri v Milanu, dva v Brescii in po enega v Konkordiji, Gradežu in Pulju (slednji je zgolj približno datiran v čas med 3. in 5. stoletjem). Poleg tega je za čas Teoderika v literaturi izpričanih več sinagog v Raveni ter po ena v Rimu, Milanu in Genovi, kar kaže na kontinuiteto tudi v teh krajih.

V nasprotju z Italijo na območju Galije ni napisov, ki bi neposredno dokazovali kontinuiteto, zato smo tu odvisni izključno od krščanskih virov, ki sicer zastopajo tuj, nejudovski vidik, a jih zaradi tega ne smemo kar na splošno zavreči. Vsekakor smo zaradi razmeroma majhnega števila in posebnega značaja teh pričevanj pri proučevanju prehodnega časa in zgodnjega srednjega veka postavljeni pred specifične probleme. Medtem ko večinoma redko posejani napisi predstavljajo »ostanke« z neposrednimi sporočili, nam (v širšem smislu besede) literarno izročilo v tem obdobju pogosto ponuja izolirane informacije, ki potrebujejo komentar in katerih verodostojnosti ne glede na njihov pomen velikokrat ni mogoče potrditi in tudi ne preveriti z vzporednim izročilom, kar sicer praviloma velja za obdobja z gosteje posejanimi viri. Poleg tega ta besedila navadno niso napisana z namenom, da bi prihodnje rodove objektivno seznanila z zgodovino, temveč v zgodovinopisju odražajo nazore, namere in interese avtorja, v hagiografiji služijo pretežno dokazovanju svetosti določene osebe, v pismih pa posredujejo mnenja o posameznih problemih.

Dejstvo je tudi, da pomembnih zgodovinskih podatkov pri tem izročilu velikokrat ne ponujajo namerne, temveč nenamerne, implicitne informacije o razmerah, dogajanju in vedenjskih vzorcih, ki so bili avtorjevim sodobnikom znani, mi pa zanje izvemo šele na ta način. To še zlasti velja za legende in anekdote (predvsem v hagiografiji, a tudi v zgodovinopisju), ki same po sebi za zgodovinopisje nimajo velike vrednosti. Tudi administrativnega izročila, na primer

⁴ Codex Theodosianus (CTh) 12,1,158, ur. A. Linder, *The Jews in Roman Imperial Legislation*, 1987 (Linder I), 29, str. 212 in nasl. Ker je bila ena od dolžnosti, ki jo je prinašal dekurionat, tudi skrb za prihodke od davkov, je postal breme, ki so se mu dekurioni želeli izogniti.

⁵ Gl. o tem Lotter, *Grabinschriften*, str. 137.

⁶ Na celini: Neapelj, Nola, Venosa, Tarant, Oria, Bova Marittima; na Siciliji: Catania, Taormina, Siracusa, Agrigento, Noto Vecchio, Chiaramonte Gulfi, Soriana; ob otokih Lipari in Malta še na Sardiniji Sant'Antioco in Porto Torres. Seveda ni mogoče, da bi bila kontinuiteta judovskega prebivalstva značilna za vsakega od teh krajev.

⁷ Lotter, *Grabinschriften*, zlasti str. 124–128; Lotter, *Die Zwangsbekehrung der Juden von Menorca*, *Historische Zeitschrift* 242, str. 291–334, tukaj 309 in nasl.; S. Bradbury, *Severus of Minorca*, Oxford 1996, zlasti str. 32 in nasl.

cerkvenih in posvetnih pravnih uredb, pri analizi zgodovinskih virov načeloma ne smemo obravnavati kot pričevanj o takratnem pravnem redu, temveč jih moramo razumeti kot izjave o pravnih težnjah, stališčih in odzivih; ti viri dopuščajo predvsem sklepe o določenem dogajanju, stanju in razvojnih tokovih, poleg tega pa je pri njih treba preveriti, v kolikšni meri so bili sploh uresničeni. Tudi pravne zbirke so v prvi vrsti pričevanja o tem, kako so njihovi avtorji razumeli pravo, in tudi kot »ostanki« nikakor ne odražajo pravne realnosti. Kar zadeva težnje in namere, katerih ozadje je treba preveriti, spet velja, da lahko do razmeroma uporabnih rezultatov pridemo samo s temeljito presojo, in sicer na ta način, da določbe razvrstimo v tematske sklope, saj selektivna analiza, nasprotno, prinaša zgolj popačeno in pogosto zavajajočo sliko. Jasno je, da lahko zgodovinska analiza pravnih virov »mrak«, ki je v glavnem značilen tako za samo obdobje zgodnjega srednjega veka, kot tudi za literaturo iz tega časa, predstavi zgolj s približnimi in verjetnostnimi ocenami, ki pogosto dopuščajo samo pogojne izjave. Vseeno pa se te ocene resnici običajno približajo bolj kot fundamentalen pozitivizem s svojim črno-belim pristopom, ki cele skupine virov kar na splošno zavrže, iz preostalih, navidez zanesljivih informacij pa nato skonstruira popačeno in zaradi enostranskosti neustrezno podobo.⁸

V Galiji nas včasih in navadno bolj po naključju literarna besedila (predvsem *Historiae* (Zgodovina Frankov) Gregorja iz Toursa in življenjepisi svetnikov),⁹ pa tudi pisma poučijo o stalni prisotnosti judov. Najprej nam Hieronim (ki je umrl leta 420) v napovedi o koncu sveta, ki sama po sebi nima nikakršne zgodovinske vrednosti, mimogrede posreduje podatek, pri katerem predpostavi, da so določena dejstva njegovim sodobnikom znana: jude, med njimi tudi tiste s senatorskim dostojanstvom, je – kot zapiše – mogoče najti v celotnem rimskem svetu – v Britaniji, Galiji, Španiji in ob Spodnjem Renu.¹⁰ Prav glede Spodnjega Rena najdemo za to nenamerno informacijo potrditev v znanem Konstantinovem dekretu za dekurione iz Kölna, ki datira v leto 321; po tem dekretu je bilo jude treba vključiti v kurijo, le dva ali trije pa so bili s privilegijem dosmrtno oproščeni tega dostojanstva. Privilegij je veljal za vodilne predstavnike judovske skupnosti, iz česar je mogoče sklepati, da je v času Konstantina v Kölnu takšna skupnost obstajala.¹¹

Da je judovska skupnost iz Kölna in drugih mest na območju, kjer je v nemirnem času preseljevanja ljudstev mestna kultura v glavnem propadla, preživela, ni mogoče dokazati in tudi ni verjetno. Kljub temu pa lahko za področja, kjer je z antično mestno kulturo organizacija skupnosti preživela vsaj v okrnjeni obliki, predpostavimo tudi bolj ali manj nemoteno kontinuiteto judovskih skupnosti. To ne velja le za celotno Italijo, ampak zlasti za galski prostor južno od Loare in na obeh bregovih Spodnje Rone ter za (vsaj sredozemsko) obalo Španije. V Galiji zaradi odsotnosti epigrafskih dokazov to potrjujejo najrazličnejše vrste literarnih virov krščanskega izvora. Posebno vlogo igra pri tem udeležba judov pri pokopih in objokovanju škofov, o čemer najdemo podatke predvsem v hagiografskih virih.¹² Tako, denimo, Honorat v življenjepisju

⁸ Gl. o tem F. Lotter, *Sind christliche Quellen zur Erforschung der Geschichte der Juden im Frühmittelalter* weitgehend unbrauchbar, *Historische Zeitschrift* 278, 2004, str. 311–327, o vrednosti »nenamernih« informacij v pričevanjih, ki sama po sebi niso uporabna kot zgodovinski viri, gl. tudi F. Lotter, *Zur sozialen Hierarchie der Judenheit in Spätantike und Frühmittelalter*, *Aschkenas* 13, 2003, str. 335–336.

⁹ V Gregorjevi *Historiae* sicer pogosto najdemo hagiografske elemente, vendar pa jih ne moremo kar na kratko odpraviti kot »hagiografijo«, ki naj ne bi imela nobene sporočilne vrednosti, prim. B. Krusch, *Historische Vierteljahrschrift* 28, 1934, str. 562 in nasl.; M. Toch, *Mehr Licht*, *Aschkenas* 11, 2001, str. 472 in nasl. Podobo judov pri Gregorju je poleg tega treba še natančneje proučiti, vsekakor pa ne ustreza tej, ki jo ponuja Toch, prav tam.

¹⁰ Hieronymus, In *Esaiam* 18,66,20, ur. M. Adriaen, CCL 70A, Turnholt 1963, str. 792 in nasl.: *De toto orbe reducantur filii Israel...qui autem senatoriae fuerint dignitatis et locum principum continuerint, de Britannis, Hispanis, Gallisque...et ubi bicornis finditur Rhenus, in carrucis veniant...*, prim. F. Lotter, *Hierarchie*, str. 335 in nasl.

¹¹ CTh 16,8,3; prim. 16,8,2; Linder I, 7, str. 120 in nasl.; 9, str. 132–138.

¹² To, da nekateri avtorji te dokaze občasno zavračajo kot »hagiografski topos«, je komaj dopustno, gl. Lotter, *Christliche Quellen*, str. 318. Dejstvo, da gre pri tem tudi za priljubljen motiv, resničnosti podatkov načeloma ne

škofa Hilarija iz Arlesa kot očividec omeni,¹³ da so se leta 449 judje iz mesta trumoma valili na škofov pogreb, peli žalostinke v hebrejščini ter se s kristjani merili v žalovanju. Življenjepis Cezarija iz Arlesa nas nato izčrpno pouči o tem, da so leta 508, ko so Burgundi in Franki oblegali mesto, ki so ga zavzeli Goti, judom prepustili obrambo dela obzidja.¹⁴ To pričevanje ima še toliko večjo težo, ker so pisci Cezarijevega življenjepisa sami po sebi izrazito sovražno razpoloženi do judov. Zato tudi govorijo o »dobrih in hudobnih, pravičnih in nepravičnih, kristjanah in judih«, ki so leta 542 znova skupaj objokovali škofovo smrt.¹⁵ Oba življenjepisa s tem dokazujeta popolno integracijo judov v družbo, pa tudi kontinuiteto s pozno antiko.

Za ta prostor večkrat najdeni opisi tudi za jude značilnega objokovanja škofov so praviloma brez protijudovskih atributov; poleg tega je to objokovanje tako kot pri Arlesu načeloma treba razumeti vsaj kot znamenje večje prisotnosti judov (praviloma združenih v skupnosti) in njihove pravne vključenosti v krščansko družbo. To velja tudi za Clermont; škof Gregor iz Toursa, ki je bil o Clermontu, v katerem je odrasčal in bil zakoreninjen, še posebej dobro poučen, piše, kako so judje leta 551 tožeče in z gorečimi baklami šli za pogrebnim sprevodom škofa Galusa.¹⁶ Prisotnost judov v Clermontu je dokazana že za čas škofa Sidonija Apolinarisa (ok. 470–479/486), ki je svojima škofovskima kolegoma v Tournaiju in Nantesu ter patriciju Magnusu Felixu (v Arlesu?) prek judov poslal štiri pisma.¹⁷ Sidonij v priporočilu za juda, ki je pismo nesel škofu Eleverteriju (Eleutheriusu) iz Tournaija, poudari, da ljudje te vrste po človeški presoji pri poslih ravna pošteno.¹⁸ Te besede in pa oddaljene povezave kljub politično prelomnemu obdobju prav tako kažejo na to, da so se judje in kristjani med seboj odlično razumeli, da je bila poselitev judov kontinuirana in da so bile že takrat vzpostavljene trgovske zveze s severnimi območji Galije.

Da so se judje ukvarjali s trgovskimi dejavnostmi, kažejo predvsem Gregorjeva *Historiae* za Clermont, ki sega do leta 591. Tudi tu v anekdotičnih pripovedih večkrat najdemo nenamerne informacije o razmerah, dogodkih in dejavnostih, na primer o trgovski dejavnosti judov. Tako škof Cautinus leta 555 od judov kupi neko blago,¹⁹ leta 571 pa to stori tudi duhovnik Evfrazij (Eufasius).²⁰ Obstoje judovske skupnosti s sinagogo, ki je štela veliko več kot 500 ljudi, nadalje dokazujejo poročila škofa Avita (Avitusa) iz leta 576, ki govorijo o prisilnih spreobrnitvah tamkajšnjih judov.²¹ Judje, ki so zavrnili krst, so se izselili v Marseille, kar kaže na to, da so iz tega pristanišča tekle vezi z notranjostjo dežele.

zmanjša. Da je judovska skupnost škofove objokovala in bila udeležena pri njihovih pogrebi, je vsekakor mogoče izpeljati tudi iz prakse hesped (eulogia), ki se lahko nanaša tudi na nejudje, zlasti na oblastnike; gl. o tem M. Ydit, *Encyclopedia Judaica* 8, 1972, st. 429 in nasl., s. v. Hesped; prim. tudi C. Cluse, *Die mittelalterliche jüdische Gemeinde als »Sondergemeinde«*, v: P. Johanek (ur.), *Sondergemeinden und Sonderbezirke in der Stadt der Vormoderne*, Köln et al. 2004, str. 41, op. 65 z literaturo.

¹³ Honoratus, V. Hilarii ep. Arel., c. 22, ur. S. Cavallin, Lund 1952, str. 105: *Iudaeorum accurrunt agmina copiosa...Hebraeam concinentium linguam in exequiis honorandis audisse me recolo...*

¹⁴ Vita Caesarii ep. Arel., I., c. 28–32, II, c. 49, ur. B. Krusch, SSRM III, 1896, str. 467 in nasl.; 501, gl. o tem P. Mikat, *Caesarius von Arles und die Juden*, Vorträge G 345, Nordrhein–Westfälische Akademie der Wissenschaften, Opladen 1996.

¹⁵ Glede vprašanja verodostojnosti tega odlomka prim. Mikat, *Caesarius*, str. 36 in nasl.

¹⁶ Gregor. ep. Tur., V. patrum, VI,7, ur. B. Krusch, SSRM I,2, 1885, str. 685 (235) in nasl.

¹⁷ Apollin. Sidon., ep. VI,11; III,4; IV,5, VIII,13; ur. C. Luetjohann, MG AA 8, 1887, str. 100 in nasl.; 43; 57; 144 in nasl. Medtem ko je bil Tournai takrat sedež frankovskega kralja Hilderika I., so Clermont leta 475 zavzeli Zahodni Goti.

¹⁸ Prav tam, VI,11: *...secundum vel negotia vel iudicia terrena solent huiusmodi homines honestas causas habere.*

¹⁹ Gregor. Tur., *Historiae* IV,12, ur. B. Krusch, SSRM I, 1², 1951 (v nadaljevanju: Krusch I), str. 144.

²⁰ Prav tam, IV,35, str. 167.

²¹ Prim. o tem D. Claude, *Gregor von Tours und die Juden*, *Historisches Jahrbuch* 111, 1991, str. 137–147 z nadaljnjo literaturo.

Tudi sicer obstaja za to obdobje o prisotnosti judov v Marseillu in njegovi okolici, o zvezah, ki jih je to mesto imelo z oddaljenimi kraji, ter o njegovem pomenu za trgovanje judov več pričevanj, čeprav ni neposrednega dokaza za obstoj judovske skupnosti. Tako so bili judje lastniki neke ladje, ki je leta 581 odplula iz Nice v Marseille.²² Približno v tem času je bogat judovski trgovec Prisk, ki je kralja Hilperika I. v Parizu oskrboval z dragocenimi stvarmi, svojega sina poročil z judinjo iz Marseilla.²³ Leta 591 nas papež Gregor I. seznani s tem, da judje, ki živijo v bližini Rima, zaradi različnih poslov pogosto potujejo v Marseille.²⁴

V nasprotju s temi razpršenimi indici večje prisotnosti in trgovske dejavnosti judov v Marseillu pa Gregor iz Toursa zgolj s tem, ko opiše, kako je kralj Gunthram leta 585 vkorakal v Orléans (čemur je Gregor tudi sam prisostvoval),²⁵ potrdi obstoj judovske skupnosti in porušene sinagoge. Slednja je bila morda uničena šele malo pred tem ali pa tudi že pred daljšim časom (*dudum*), ob kraljevi finančni podpori pa naj bi jo takrat obnovili.²⁶ Pri tem opisu ostaja odprto zgolj vprašanje, ali uničenje sinagoge morda ne sega že v poznorimsko obdobje in ali ne bi to morda kazalo na kontinuiran obstoj judov v Orléansu oziroma ali ne gre mogoče za ponovno osnovano judovsko skupnost, katere sinagogo so šele kratek čas pred tem – podobno kot v Clermontu – porušili uporniški kristjani. A kakorkoli je že bilo, dejstvo je, da je leta 585 v Orléansu živela judovska skupnost in potrebovala sinagogo, ki je tam stala že prej.

Druge bolj ali manj naključne informacije kažejo na to, da so judje v merovinškem času živeli in opravljali trgovsko dejavnost tudi v drugih mestih na območju Galije. Tako so judje v Bourgesu sporadično omenjeni šele v 6./7. stoletju. Po navedbah v življenjepisju škofa Germana (Germanusa) iz Pariza je ta leta 568, v času svojega bivanja v Bourgesu, spreobrnil juda po imenu Sigerich, zatem pa se je dalo krstiti še več drugih judov. Leta 576 se je v mestu pojavil judovski zdravnik,²⁷ med letoma 624 in 647/648 pa naj bi škof Sulpicij (Sulpicius) tam živeče jude znova spreobrnil, vendar pa avtor njegovega življenjepisa namiguje na to, da jih je večina pozneje spet prestopila v judovstvo, tako da so bili judje v Bourgesu verjetno prisotni še naprej.²⁸

Skromne in izključno pozne informacije, kakršne so te, že bolj napeljujejo na misel o ponovnem razmahu judovske poselitve zaradi trgovske dejavnosti, kar sugerirajo tudi Gregorjeva poročila o prisotnosti judov na območju Pariza v 80. letih 6. stoletja. Tako je dal kralj Hilperik I. iz Nevstrije leta 581, ko je Pariz razglasil za svojo prestolnico, prisilno krstiti številne tamkajšnje jude, vendar pa so se nekateri, kot poroča Gregor iz Toursa, krščanski veri že kmalu odrekli. V zvezi s tem beremo, da je bogati trgovec Prisk, ki ga je Gregor tudi osebno poznal, s svojim številnim spremstvom v skrivališču blizu cerkve sv. Julijana v središču antičnega Pariza svečano praznoval sabat. To bi bilo vsekakor mogoče interpretirati kot namig na skrivno

²² Gregor. Tur., *Gloria confessorum*, c. 95, ur. B. Krusch, SSRM 1,2, str. 809 (359).

²³ Gregor. Tur., *Historiae* VI,17, Krusch I, str. 286.

²⁴ Gregor. I., Ep. I,45, Linder II, 55 [703], str. 418 in nasl.

²⁵ M. Weidemann, *Kulturgeschichte der Merowingerzeit nach den Werken Gregors von Tours* (Monographien 3,1, Römisch-Germanisches Zentralmuseum), Mainz 1982, str. 215.

²⁶ Gregor. Tur., *Historiae*, 8,1, Krusch I, str. 370 in nasl.: ...*synagoga eorum, quae dudum a Christianis deruta est, iuberem ope publica sublevare*... Orléans je bil od leta 561 glavno mesto Gunthramovega frankovsko-burgundskega dela kraljestva. O citiranem mestu prim. C. Geisel, *Die Juden im Frankenreich* (Freiburger Beiträge zur mittelalterlichen Geschichte 10), Frankfurt/Main et al., 1998, str. 279–282. Opis slovesne zaprisege zvestobe, ki so jo judje opravili pred kraljem Gunthramom, je povsem netipičen, njeno historičnost kot dokaz za obstoj judovske skupnost je težko resno zanikati, Orléans pa nikakor ni mogoče »črtati« s seznama judovskih skupnosti v 6. stoletju, čeprav drugih dokazov iz tega časa ni, toda gl. Toch, *Dunkle Jahrhunderte*, str. 18.

²⁷ Venant. Fortunat., V. Germani ep. Paris, c. 62, ur. W. Levison, SSRM 7, str. 409 in nasl.; Greg. Tur., *Historiae* 5,6, Krusch I, str. 203.

²⁸ V. Sulpic. ep. Biturig., c. 4, ur. B. Krusch SSRM 4, 1902, str. 374 in nasl.; ob tem Geisel, *Juden im Frankenreich*, str. 351 in nasl.

sinagogo, ki je zaradi prisilnih krstov niso smeli javno obiskovati.²⁹ Da je v Parizu v tem času živel precej judov, glede na te indice nikakor ni nemogoče, celo precej verjetno je.

Leta 591 je papež Gregor I. izvedel, da so judje v Narbonnu kupili štiri krščanske ujetnike in jih imeli za sužnje.³⁰ Ker je bilo tudi v poznejšem času večkrat dokazano, da je na območju Narbonna ležalo judovsko veleposestvo, smemo domnevati, da gre tudi tu za takšno posestvo.³¹ Da je bilo v teh in tudi drugih mestih v Galiji oziroma v frankovski državi takrat mogoče najti judovska naselja ali celo judovske skupnosti in da so poleg tega najbrž obstajale kontinuirano, sicer ni mogoče dokazati, vendar pa te možnosti tudi ni mogoče kar na splošno izključiti. V kolikšni meri je od naključja odvisno, ali za obstoj judov vemo ali ne, je razvidno iz pisma, ki ga je najbrž kmalu po koncilu v Meauxu/Parizu leta 845/846 neki škof napisal za frankovskega cesarja (Lotarja I.). Brez tega naključno ohranjenega vira ne bi vedeli ničesar o obstoju judovskih skupnosti v dolini Rone in Saone severno od Arlesa in Lyona ter v mestih Chalon-sur-Saône, Mâcon in Vienne, ki so bržkone ležala ob zelo prometni trgovski poti.³²

Povsem drugače kot v Galiji pa je z viri na Pirenejskem polotoku. Tu že regionalna sinoda v Elviri (zahodno od Granade) med letoma 306 in 313 priča o številčnejši poselitvi judov, saj se kar 6 od 81 kanonov nanaša na probleme skupnega življenja z judi.³³ Ti kanoni prepovedujejo t. i. mešane zakone, levirat, nečistovanje z judinjami, skupne obede, blagoslavljanje letine s strani judov in strog post v času sabata. Pri tem postane jasno, da so bile takrat tudi tam vezi med kristjani in judi zelo tesne ter da je Cerkev judovski vpliv že v tistem času skušala omejiti s podobnimi ukrepi kot pozneje.

Iz množice napisov s Pirenejskega polotoka so kljub vsemu najmanj 13 napisov, ki so nastali v času od 1. do 7./8. stoletja, identificirali kot nedvomno judovske.³⁴ Trije latinski napisi kažejo na to, da so bili judje že v času od 1. do 3./4. stoletja prisotni v Tortosi v Kataloniji, v Abderi (Adri) na južni obali (50 km zahodno od Almeríe) in v Méridi (Emeriti), nekdanjem glavnem mestu province Luzitanije. Na Menorki je leta 418 krščanska drhal uničila sinagogo, judovska skupnost, ki je štela več kot 500 ljudi, pa se je zaradi psihičnega terorja spreobrnila.³⁵ Neko drugo sinagogo iz 4./5. stoletja so z arheološkimi izkopavanji locirali pri mestu Elche (jugozahodno od Alicanteja). Za obdobje med 5. in 7. stoletjem je mogoče najti pet napisov na obalnem območju okrog Tortose in Tarragone, enega pa na Majoriki, zato lahko za ta prostor predpostavimo kontinuirano poselitev z judi. Dekret kralja Sisebuta (612–621) vključuje prepoved iz *Justinijanovega kodeksa* (*Codex Iustinianus* = CI), po kateri judje ne smejo imeti krščanskih sužnjev, in v tem kontekstu omenja devet mest južno od Guadalquivirja. Vprašanje, ali ta odredba res dokazuje prisotnost judov v omenjenih krajih, ostaja odprto.³⁶ Toda obstaja še

²⁹ Gregor. Tur., *Historiae* 6,17, Krusch I, str. 286: *...die sabbati Priscus praecinctus orario...moysaicas legis quasi impleturus secretiora conpertiret...ad basilicam sancti Juliani...qui ad propinquam plateam erat...* Ob tem prim. tudi B. Blumenkranz, *Juifs et Chrétiens dans le monde occidental*, 1960, str. 105. »Črtanja« Pariza s seznama judovskih naselij iz 6. st. nikakor ni mogoče prepričljivo utemeljiti, gl. Toch, kot v op. 26.

³⁰ Gregor I., Ep. 7,21, Linder II, [714], str. 431.

³¹ F. Lotter, *Zur sozialen Hierarchie der Judenheit in Spätantike und Frühmittelalter*, *Aschkenas* 13, 2003, str. 341 in nasl. O judovski zemljiški posesti in mlinih na območju karolinškega Narbonna gl. listine pri A. Linder II, 595; 599; 600; 601; str. 365 in nasl.; 369–374.

³² *Epistula episcopi ad Imperatorem de baptizatis Hebraeis*, MG Epp. V, ur. E. Dümmler et al., 1899, str. 239, gl. ob tem spodaj str. 29 in nasl. z op. 138.

³³ *Concilium Eliberitanum*, ur. G. Martínez Diez/F. Rodríguez, *La Colección Canonica Hispana, Monumenta Hispaniae Sacra* IV, Madrid 1984, c. 16; 26; 49; 50; 61; 78; str. 247–268; Linder II, 82, [835–838], str. 482 in nasl.

³⁴ 12 napisom, ki jih je identificiral Noy, *Jewish Inscriptions*, 177–188, sta se pridružila še dva iz Mas Rimbaua pri Tarragoni, gl. H. Niquet, *Jews in the Iberian Peninsula in Roman Times*, ur. H. M. Cotton et al., *Scripta Classica Israelitica* 23, 2004, str. 169–174.

³⁵ O tem prim. spodaj str. 14 z op. 51

³⁶ *Leges Visigothorum* (LV) XII,2,13, ur. K. Zeumer, MG LLNG I, 1902, str. 418. Gre za naslednja mesta: Barbi=El

nekaj drugih indicov za to, da so se judje v 6. in zgodnjem 7. stoletju naseljevali v notranjosti dežele. Škof Masona iz Méride (ok. 573–597) naj bi, denimo, v svoji bolnišnici skrbel tako za jude kot za kristjane.³⁷ Iz Méride izvira tudi napis iz 7.–9. stoletja, ki ga je (v dobri latinščini) napisal sin nekega rabija in ga posvetil sinu drugega rabija. To kaže na neprekinjen obstoj judovske skupnosti, katere začetki segajo v rimsko-zahodnogotsko obdobje in ki ji je morda treba pripisati še katerega od spornih napisov. O prisotnosti judov v Toledu na začetku 7. stoletja priča pismo, v katerem je škof Avrazij (Aurasius) grofa Frogo zaradi protekcije, ki jo je nudil judom, izobčil iz cerkve.³⁸

O dejavnostih judov najdemo v dekretih in sklepih koncilov zgolj skromne informacije. S tem ko 3. toledski koncil (Toletanum) pod kraljem Rekkaredom leta 589 judom prepove kupovati krščanske sužnje »za lastno uporabo«,³⁹ se nam ponuja sklep, da je bilo kupovanje sužnjev za nadaljnjo prodajo – denimo v smislu za to obdobje izpričane trgovine s sužnji, s katero so se ukvarjali neapeljski judje in ki jo je papež dopuščal⁴⁰ – še naprej dovoljeno. Malo pozneje kralj Reccesvinth (652–672), ki judom nikakor ni bil naklonjen, prekomorske trgovce, ki »po ustreznih cenah« prodajajo zlato, srebro, dragocena oblačila in drug nakit, s posebnim privilegijem zaščiti pred obtožbami kraje in pred razlastitvijo brez odškodnine.⁴¹ Ker ta uredba ustreza talmudskemu pravu o zaščiti trga (Takkanot ha-Shuk) in vse do časa privilegijev Henrika IV. odstopa od sicer uveljavljenih pravnih oblik,⁴² bi tu lahko šlo za judovske, morda tuje trgovce, ki so uveljavili ta privilegij. Leta 693 kralj Egica (687–702) judovskim trgovcem, ki zavračajo krst, znova prepove, da bi pristajali v pristaniščih in javno ali skrivaj sklepali posle s kristjani.⁴³ Ob trgovcih še v času kralja Ervigija (Ervigiusa) (680–687) v službi škofov, duhovnikov in plemičev naletimo tudi na judovske upravnike posesti, ki imajo v tej vlogi tudi sodno oblast nad krščanskimi podložniki in nesvobodniki iz *familiae*. Ervigij tako judom kot tudi tistim, ki so jih zaposlili, zagrozi z najhujšimi kaznimi; kako učinkovita je bila ta grožnja, ni znano.⁴⁴

V zahodnoilirski diecezi (Panoniji) zanesljivi napisi iz Aquincuma (Budimpešte), Doclee (Podgorice), Murse (Osijek), Salone (Solina), Salve (Esztergoma), Senie (Senja) in Soklosa (Siklósa?, 25 km južno od Pécsa) pričajo o prisotnosti judov v rimskem času vse do 5. stoletja,

Castillón, Aurgi=Jaén, Sturgi=Los Villares, Illiturgi=Las Cuevas de Lituergo, Viatia=Baeza, Tuia=Toya, Tutugi=La Galera, Egabro=Cabra, Epagro=Aguilar de la Frontera.

³⁷ V. Masonae ep. Emerit., c. 9, Acta Sanctorum Nov. I, str. 327 in nasl.

³⁸ Aurasius ep. Frogani, Epp. Visigothicae 20, ur. W. Gundlach, MG Epp. 3, 1892, str. 689 in nasl.

³⁹ III. Toletanum, c. 14; Linder II, 83 [839], str. 484: ...*Judaeis non liceat... mancipium Christianum in usus proprios comparare...*

⁴⁰ Prim. zgoraj op. 9.

⁴¹ LV XI, 3,1, Zeumer, str. 404: *Si quis transmarinus negotiator aurum, argentum, vestimenta vel quelibet ornamenta provincialibus nostris venderit et competenti pretio fuerint venundata, si furtiva postmodum fuerint adprobata, nullam emtor calumniam pertimescat...*

⁴² F. Lotter, Talmudisches Recht in den Judenprivilegien Heinrichs IV., Archiv für Kulturgeschichte 72, 1990, zlasti str. 26–33.

⁴³ LV XII,2,18, Linder II, 45 [542], str. 282, 43–47; Tomus Egicani, Conc. Tolet. XVI, 693, Linder II, 90 [859], str. 524,89 in nasl.: ...*Nemo ex iisdem Iudaeis in perfidia durantibus ad cataplum pro quibuslibet negotiis peragendis accedat neque quodcumque cum Christianis commercium agere audeat...*

⁴⁴ LV XII,3,19; 24; Linder II, [561], str. 320; [566], str. 326; prim. tudi LV XII,2,15, [539], str. 275 in nasl.

k temu pa je treba prišteti še napis nekega Panonijca iz Oescusa v provinci Moesia Inferior.⁴⁵ Aquincum in Mursa sta verjetno imela sinagogo, kontinuirane prisotnosti judov pa na tem prostoru ni mogoče dokazati.

Razmere v severozahodni Afriki so drugačne; v Kartagini je že v 3. stoletju življenje judov cvetelo, tako da je nič manj kot šest rabinov, ki so prišli od tam, omenjenih v Talmudu.⁴⁶ S tega področja izvira 63 uporabnih napisov; kar 39 jih najdemo na samem judovskem kartažanskem pokopališču v Gamartu, vendar pa nekateri med njimi niso zanesljivo judovski. Medtem ko je do 55 judovskih napisov zbranih v Kartagini in provinci Africa Proconsularis, ponujajo druge province (Tripolitana, Byzazena, Numidia) ter tri mavretanske province (Sitifiensis, Caesariensis, Tingitanis) zgolj razpršene naključne najdbe, ki pa vendarle dokazujejo, da je bilo judovsko prebivalstvo razširjeno po celotnem latinsko govorečem območju severne Afrike – od Tangerja do Sirte (Tripolitanija je že grško govoreča).

Toda ker večina napisov ni bila datirana, tisti, ki so bili, pa segajo samo do 5. stoletja, ostaja vprašanje o kontinuiteti judovskega prebivalstva po diskriminatornih ukrepih, ki jih je ob koncu vandalske države za jude odredil Justinijan, zaenkrat odprto. 37. Justinijanova novela *De Africana ecclesia* iz leta 535 je podobno kot za donatiste in arijance tudi za jude odredila, da morajo sinagoge spremeniti v pravoverne cerkve in da ne smejo več (skrivaj) izvajati svojih verskih obredov. Glede na neuspeh poznejših prisilnih spreobrnitev v bizantinskem cesarstvu in glede na oddaljenost omenjenih provinc od glavnega mesta je malo verjetno, da so bili ti ukrepi pri afriških judih učinkoviti, še zlasti ker sta si država in Cerkev na tem območju v prvi vrsti prizadevali za to, da iztrebita močne heretične cerkve, poleg tega pa sta bili osredotočeni na dolgotrajno vojno, v kateri sta skušali pokoriti državo Vzhodnih Gotov. Zato smemo domnevati, da se je očitno številno judovsko prebivalstvo severne Afrike ohranilo do prihoda Arabcev in da so se po arabsko-mavrski invaziji v Španiji v 7. stoletju ravno deli tega prebivalstva naselili v andaluzijskem kalifatu, ki je kmalu zatem zacvetel, in okrepili tamkajšnje judovsko prebivalstvo.

Če povzamemo: na podlagi judovskih zapisov, še bolj pa na podlagi krščanskega literarnega in administrativnega izročila se je pokazalo, da je kontinuiteta judovskega prebivalstva v času med pozno antiko in zgodnjim srednjim vekom verjetna za vso Italijo, v Galiji za območje južno od Loare, v Španiji pa vsaj za Katalonijo, a najbrž tudi za Andaluzijo. Ker je izročilo večinoma naključno, ne dopušča zanesljivih podatkov o gostoti judovske poselitve ter o številu in lokacijah judovskih skupnosti v tem obdobju, a navsezadnje je tudi o prisotnosti judov v Zahodnem rimskem cesarstvu v pozni antiki le malo znanega.

V času cesarja Teodozija in njegovih naslednikov moramo predpostaviti eksistenčno krizo in občuten upad judovskega prebivalstva v celotnem cesarstvu, še zlasti pa na Zahodu. Ta kriza je trajala približno od verskega edikta Teodozija I. iz leta 380 in temu ustreznih sklepov carigrskega koncila iz leta 381, katerih namen je bil zatreti heretike in pogane, pa do

⁴⁵ CIJ, ur. J.-B. Frey, I (2. izdaja), ur. B. Lifschitz, New York 1975; str. 62; 487–492; D. Gáspár, Christianity in Roman Pannonia, British Archaeological Reports (BAR), International Series 1010, 2002, str. 21; 42 in nasl.; 47; 99; 208; 227 in nasl.; A./J. Šašel, Inscriptiones Latinae, Situla 5, Ljubljana 1963, str. 61 in nasl.; A./J. Šašel, Inscriptiones Latinae, Situla 19, Ljubljana 1978, str. 169; H. Solin, Juden und Syrer im westlichen Teil der römischen Welt, ANRW II, 29, 2, 1982, str. 761 in nasl.

⁴⁶ O severozahodni Afriki gl. Y. Le Bohec, Juifs et Judaisantes dans L'Afrique Romaine. Remarques onomastiques. Antiquités africaines 17, 1981, str. 209–229; tukaj str. 211; Solin, Juden und Syrer, str. 770–779; Lotter, Grabinschriften, zlasti 92 in nasl., Tab VIII, str. 138. V samem Talmudu piše Bab. Men. 110a: /.../ Kot pravijo nekateri /.../: Od Tyrusa do Kartagine ljudje poznajo Izrael in njegovega Očeta v nebesih /.../

promulgacije *Teodozijevega kodeksa* (*Codex Theodosianus* = CTh) in 3. novele Teodozija II. iz leta 438.⁴⁷ Teodozijev verski edikt sicer jude omenja prav tako malo kot carigraski koncil, razumeti pa ga je bilo mogoče v smislu, da bodo vsi tisti prebivalci cesarstva, ki se niso izrekli za katoliško vero v troedinega Boga, v prihodnje obsojeni na izgubo časti (infamijo), da bodo ob božje hrame in da jih bodo doletele nadaljnje kazni.⁴⁸ Vendar pa najbrž številni predstavniki Cerkve, še bolj pa to velja za večinoma zgolj površno pokristjanjene množice, niso mogli uvideti, da je izobčenje sicer zadevalo heretike in pogane, ne pa tudi judov in da bo zato enotnost vere, za katero so si prizadevali, ostala neuresničena.

Škof takratnega glavnega mesta, Ambrozij iz Milana, je v tem smislu leta 388 v obliki »svete laži« priznal, da je sam požgal neko sinagogo oziroma dal naročilo za požig, »zato da ne bi bilo več nobenega kraja, kjer Kristusa zanikajo«. Povod za to so bili izgredi krščanske drhali, ki jih je spodbudila Cerkev, nanje pa prvič naletimo leta 388 v Kaliniku (Kallinikonu) ob Evfratu. Drhal, ki so jo naščuvali, je najprej požgala svetišče gnostične sekte, zatem pa še sinagogo. Pred tem je bila pod uzurpatorjem Maksimom že požgana sinagoga v Rimu.⁴⁹ Ker je bil Ambrozij leta 388 v Ogleju, je Lellia Cracco Ruggini na podlagi njegove trditve, da je sam požgal neko sinagogo, sklepala, da je požgal tudi oglejsko sinagogo.⁵⁰ Tudi sicer je za ta čas – predvsem na Vzhodu, tu in tam pa tudi na Zahodu – na podlagi literature in arheoloških izkopavanj mogoče ugotoviti, da so precejšnje število sinagog uničili oziroma spremenili v cerkve, včasih pa so bile s tem povezane tudi prisilne spreobrnitve. Še posebej dobro smo poučeni o spreobrnitvi judov z Menorke leta 418, do katere je prišlo na škofovo pobudo in ki je bila povezana z uničenjem sinagoge ter s postavitvijo cerkve na njenem mestu.⁵¹ Na velike izgube judovskega prebivalstva v tem času tu in tam opozarjajo tudi v literaturi. Tako škof Kromacij iz Ogleja (387–407) v svojem komentarju Matejevega evangelija ugotavlja, da je že veliko judov konvertiralo in da človek vsak dan sliši za nove spreobrnitve.⁵² V ta kontekst najbrž spada tudi reskript cesarja Honorija za predstojnika ravske judovske skupnosti, ki je bil verjetno izdan zaradi pritožbe iz leta 416. Cesar v njem graja dejstvo, da v številnih provincah judje v krščanstvo niso prestopili iz verskega prepričanja, temveč zaradi obtožb ali drugih oblik pritiska; torej ne zaradi predanosti veri, temveč s prevaro in hlinjenjem. Cesar tem

⁴⁷ F. Millar, *The Jews of the Graeco-Roman Diaspora*, v: J. Lieu et al. (ur.), *The Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire*, 1992, str. 116 in nasl.; Lotter, *Zwangsbekehrung*, str. 321 in nasl. z op. 93 in nasl.

⁴⁸ C. Th. XVI,1,2, ur. P. Krueger/Th. Mommsen, 1905, 833: ...*Hanc legem sequentes Christianorum catholicorum nomen iubemus amplecti, reliquos vero dementes vesanosque iudicantes haeretici dogmatis infamiam sustinere nec conciliabula eorum, ecclesiarum nomen accipere, divina primum vindicta, post etiam motus nostri...ultione plectendos.*

⁴⁹ Ambrosius ep. Mediolan., Ep. 40, Imperatori Theodosio, c. 6–23; 41, Sorori, c. 27 in nasl., MPL 16, stolpci 1148 (1103)–1157 (1110); 1168 (1121) in nasl., CSEL 82,3, str. 54 in nasl., zlasti 59 (c. 8): *Oh beatum mendacium... habes confitentem reum. Proclamo quod ego synagogam incendeim, certe quod ego illis mandaverim, ne esset locus in quo Christus negaretur...*

⁵⁰ R. Bratož, *Aquileia tra Teodosio e i Longobardi*, v: *Antichità altoadriatiche* LIV, Triest, 2003, str. 493 in nasl.

⁵¹ S. G. Foerster, *A Survey of Ancient Diaspora Synagogues*, v: L. I. Levine (ur.), *Ancient Synagogues revealed*, Detroit 1982, str. 164–184, zlasti 167–170; A. F. Krabel, *The Diaspora Synagogue Archaeological and Epigraphic Evidence since Sukenik*, ANRW II, 19, 1, 1979, str. 497 in nasl. (Stobi). O sinagogi na Menorki prim. zgoraj str. 7 z op. 35.

⁵² Chromatius von Aquileia, *Tractatus in Mattheum* 35,8, ur. A. Hoste, CCL 9A, str. 37: ...*et de synagoga multos conversos legimus vel converti cotidie ad cognitionem Christi videmus...* (Za prijazno posredovanje tega podatka se zahvaljujem Rajku Bratožu); prim. poleg tega zgoraj str. 7 in op. 7.

judom v primeru, da še niso krščeni, dovoli, da se vrnejo k judovski veri, saj bo za krščansko skupnost to boljše.⁵³

O pritisku, ki so ga takrat izvajali nad judi, res pričajo predvsem cesarjevi dekreti, ki so bili izdani v tem času. Ko je Teodozij škofu iz Kalinika pripisal krivdo za zgoraj omenjeno uničenje sinagoge in zahteval odškodnino, ga je škof Ambrozij iz Milana z grožnjo o ekskomunikaciji prisilil, da je ukaz umaknil.⁵⁴ Toda Teodozij I. je – najbrž zaradi poznejših podobnih dogodkov – leta 393 za comesa in vojaškega poveljnika prefektura Oriens izdal edikt s temeljno ugotovitvijo, da judovske verske skupnosti ne prepoveduje noben zakon. Kljub temu so ponekod ovirali sestajanje judov in pod pretvezo krščanske vere uničevali ali ropali sinagoge. Cesar je vojaškega poveljnika pozval, naj tovrstne kršitve zakona prepreči s primerno strogostjo.⁵⁵ Kljub temu je očitno tudi v naslednjih letih prihajalo do napadov, najbrž zlasti v prefekturi Ilirik (Vzhod), saj je Arkadij, cesar Vzhodnega rimskega cesarstva, leta 397 v ediktu za tamkajšnjega prefekta zahteval, naj poskrbi za zaščito judov in ohranitev miru v judovskih skupnostih.⁵⁶ Naslednje leto je Arkadij v nekem drugem odloku za prefekta Oriensa poudaril, da judje živijo po rimskem in splošnem pravu ter da so podvrženi rimskim zakonom. Svojo sodno oblast smejo izvajati samo pri verskih zadevah, v primeru obojestranskega sporazuma pa tudi v civilnih zadevah.⁵⁷

Izgredi očitno dosežejo vrhunec leta 423 na Vzhodu; takrat namreč Teodozij II. v več ediktih za pretorijanskega prefekta Vzhoda, Asklepiodota, v nasprotju s prejšnjimi časi vse bolj odločno zahteva kazenske sankcije. Po odloku iz februarja leta 423 se v prihodnje ne sme razlastiti ali požgati nobena sinagoga. Če se Cerkev po objavi zakona (iz leta 420) spet polasti kakšne sinagoge ali jo celo že posveti, je judovski skupnosti treba odstopiti ustrezno zemljišče za gradnjo nove sinagoge. Na koncu odloka je zapisana naslednja omejitev: nove sinagoge se (v drugih primerih) ne smejo graditi, lahko pa se renovirajo stare. Že aprila nov edikt judom zagotovi zaščito pred telesno poškodbo in pregonom ter pred razlastitvijo in požigom sinagog. Tretji zakon iz tega leta sprva vključuje tako prepoved gradnje novih sinagog kot tudi varovanje posestnega stanja, za kršitve pa določi ustrezne kazni: kristjani, ki pod pretvezo vere izvajajo nasilje nad miroljubnimi in zakonom zvestimi judi oziroma pogani ali pa jih oropajo, morajo izgubo nadomestiti trikratno ali štirikratno.⁵⁸

Ta besedila po eni strani potrjujejo, da so Teodozij I. in njegovi nasledniki v skladu s tradicijo rimskih cesarjev ob pravoverni veroizpovedi še naprej dopuščali zgolj judovsko in da so bili judom pripravljene zagotoviti nemoteno izvajanje ritualov in verskih obredov. Uveljavljanje teh načel v nasprotju s težnjami po nasilnem zatiranju (tudi) judovstva, ki so bile v cerkvenih krogih takrat očitno zelo razširjene, je potemtakem treba obravnavati kot odločilen pogoj za sobivanje kristjanov in judov v srednjeveški Evropi.

Bistvena podlaga za ta proces so določbe o judih v rimskem pravu, ki so jih – prav v spopadu s protijudovskimi težnjami v Cerkvi – sprejemali zlasti pod krščanskimi cesarji od Konstantina naprej, in sicer še posebej po tem, ko je bila z nicejsko veroizpovedjo pod Teodozijem I. v letih

⁵³ CTh 16,8, 23, Linder I, 43, str. 275 in nasl.: ...*propter evitacionem criminum et pro diversis necessitatibus Iudaicae religionis homines obligatos ecclesiae se consortio sociare voluisse didicerimus, non id devotione fidei sed obreptione simulandum fieri. Unde provinciarum iudices, in quibus talia commissa perhibentur...*, gl. o tem tudi Lotter, Zwangsbekehrung, str. 297 in nasl. ter napotitev k CTh 16,9,3, Linder I, 42, str. 272 in nasl., reskript je naslovljen na vodje ravenske skupnosti, tokrat z opozorilom o nezakonitih dekretih, ki so usmerjeni proti judom in njihovi pravici, da nemoteno razpolagajo s krščanskimi sužnji.

⁵⁴ Ambrosius, Ep. 40,8; 20; MPL 16, st. 1151 (1104); 1155 (1108).

⁵⁵ CTh 16,8,9, Linder I, 21, str. 189 in nasl.: *Iudaeorum sectam nulla lege prohibitam satis constat...*

⁵⁶ CTh 16,8,12; 25; prav tam, 25; str. 197 in nasl.; 47; 287 in nasl.

⁵⁷ CTh 2,1,10; prav tam, 28; str. 204–211. Ta zakon je prevzel tudi *Codex Iustinianus*, gl. prav tam CI 1,9, 8.

⁵⁸ CTh 16,8,25; 26; 27; 1,10, 24; CI 1,11,6; prav tam, 47 in nasl., str. 287–301.

380/381 krščanska vera razglašena za državno. Te določbe so zbrane v pravni zbirki *Codex Theodosianus* iz leta 438 in načeloma tudi še v *Codex Iustinianus* iz leta 534 s pripadajočimi novelami. Seveda ni mogoče prezreti, da stoji nasproti dopuščanju izvajanja judovske religije veliko število restriktivnih ukrepov. Vendar pa splošna ocena zakonov o judih ne sme izhajati iz selektivnega izbora zgolj tistih določb, ki omejujejo pravice judov.

Codex Theodosianus in 3. novela Teodozija II. (vključno s *Constitutiones Sirmondianae*) skupaj obsegata 56 besedil, vzetih iz 47 ediktov. V posameznih besedilih je tu in tam mogoče najti več posameznih določb. Do približno reprezentativnega pregleda in izčrpne ocene lahko pridemo samo, če besedila razčlenimo na posamezne izjave, te pa nato razvrstimo v kategorije, ki se med seboj kar se da jasno razlikujejo. Pri tem je najprej treba ločiti med predpisi, ki specificirajo in stabilizirajo položaj judov, in tistimi, ki jude omejujejo in diskriminirajo. K prvi skupini predpisov moramo poleg privilegijev (11) in golih določb za pravno varstvo (15) šteti tudi predpise (16), ki ohranjajo pravice judov in jih izenačujejo s pravicami drugih ter v nekaterih primerih tudi razveljavljajo dotedanje privilegije, vendar pa niso usmerjeni neposredno k diskriminaciji.⁵⁹

Praviloma je od teh predpisov brez težav mogoče ločiti tiste (14), ki judom omejujejo pravice in jih degradirajo, ter obsežen kompleks ukrepov (17), povezanih s prozelitizmom in apostazijo, torej ukrepov, ki se nanašajo na širjenje krščanske vere. Razmerje med »pozitivnimi« in »negativnimi« besedili je potemtakem 42 proti 31. Medtem ko spada omenjenih 11 privilegijev v čas med letoma 330 in 412, je bila prva izmed 15 uredb za pravno varstvo judov sprejeta šele leta 393, zadnja pa leta 426; gre torej za obdobje, ko je bil obstoj judov še posebej ogrožen. Kategorijo omejevanja pravic s skupno 14 besedili je od kategorije ohranjanja vere (tj. prizadevanja za preprečitev spreobračanja nejudov v judovstvo) s 17 prepovedmi prozelitizma in apostazije mogoče ločiti le s težavo.

K privilegijem spadajo delna oprostitev obveznosti članstva v kuriji, obveznosti o nastanitvi vojakov in obveznosti opravljanja ladijskega prevoza, priznanje interne judovske sodne oblasti, pozneje razveljavljena potrditev prednostnih pravic za judovskega patriarha v Palestini in oprostitev opravljanja uradnih dolžnosti v času judovskih praznikov.⁶⁰ Druga kategorija zadeva pravni položaj judov kot rimskih državljanov, zaščito sinagog in svobodno opravljanje verskih obredov, posedovanje krščanskih sužnjev in razveljavitev nepravil oz. izsiljenih spreobrnitev.⁶¹ Izenačenje in ohranjanje pravic zadeva načelno dolžnost judov, da sodelujejo v kuriji, prepoved poligamije, zasmehovanja in žaljenja krščanstva, preprečevanje preganjanja konvertitov, sodne procese s kristjani na javnem sodišču, dovoljenje, da judje opravljajo delo v kuriji in advokaturo, ter spoštovanje krščanskih praznikov.⁶²

K zmanjšanju pravic spadajo prepoved kupovanja nejudovskih sužnjev, prepoved prevzema višjih dostojanstev, prepoved gradnje novih sinagog, znižanje položaja in poznejša razveljavitev patriarhata ter odvzem davkov.⁶³ Glavni namen negativne zakonodaje pa so že od predkrščanskega cesarskega prava prevzete prepovedi spreobračanja nejudov k judovstvu (prozelitizem), prepoved apostazije, obrezovanja nejudov in »mešanih zakonov«.⁶⁴

Codex Theodosianus iz leta 438 – predvsem s posredovanjem v času Alarika II. skrajšane verzije *Lex Romana Visigothorum* (LRV) oziroma *Breviarium Alarici* iz leta 506 – je za zahodno Evropo vrsto stoletij predstavljal pravno normo in s tem tudi temelje za življenje judov v

⁵⁹ Prim. o tem in o sledečem Prilogo 1 na koncu članka.

⁶⁰ CTh 2,1, 10; 2,8, 26=8,8, 8; 7,8, 2; 16,8, 2; 4; 6; 8; 10; 13; 15; 17.

⁶¹ CTh 2,1, 10; 9,45, 2; 16,8 in nasl.; 11 in nasl.; 20 in nasl.; 25–28; 16,9, 3 in nasl.; 16,10, 24.

⁶² CTh 12,1, 99; 157 in nasl.; 165; 15,5, 5; 16,5, 44; 46; 16,8, 1; 3; 5; 21 in nasl.; 24; 3. Nov. Th.

⁶³ CTh 16,5, 46; 16,8, 14; 16; 18; 22; 24 in nasl.; 27; 29; 16,9, 5; Sirmond. 6; 3. Nov. Th.

⁶⁴ CTh 3,1, 5; 3,7, 2; 9,7, 5; 16,5, 43; 16,7, 3; 7; 16,8,1; 6 in nasl.; 19; 22; 26; 16,9, 1–4; 3. Nov. Th.

krščanskem okolju. Ta kodeks je služil za osnovo tudi rimskemu pravu v *Codex Iustinianus* iz leta 534. Judovsko pravo v *Codex Iustinianus* je obsegalo le še 35 besedil, vključno s petimi novelami, vendar pa jih je 27 prevzetih iz 5. stoletja (v glavnem iz *Codex Theodosianus* oziroma iz 3. novele Teodozija II.), zgolj trije edikti in pet novel pa so napisani na novo. Razmerje med »pozitivnimi« in »negativnimi« določili se sicer očitno obrne, vendar pa odločilno poslabšanje stanja pomenijo zgolj tri stvari – dokončna odredba prepovedi o posedovanju krščanskih sužnjev, posegi v liturgijo, in sicer s prepovedjo komentarjev (Deuterosis = Mišna, midraši), ter omejitev branja v hebrejščini. Od teh poostritev je bila Zahodu – prek pravnih sklepov Gregorja Velikega – vse do resnične uvedbe Justinijanovega rimskega prava v poznem srednjem veku pravzaprav posredovana samo prepoved posedovanja krščanskih sužnjev.

V celoti gledano so omejitve in zmanjšanje pravic judom sicer prinesli nižji družbeni status, vendar pa načeloma niso ogrozili njihovega obstoja. Poleg tega uzakonjeni edikti tudi v rimski državi niso neposredno predstavljali splošno veljavnega prava, ampak je njihova konkretna uporaba ostala domena dostojanstvenikov – od pretorijanskih prefektov do dostojanstvenikov v upravi provinc. Ti so se morali neredko spopasti z lokalnimi pravnimi običaji, pogosto pa je bilo nanje mogoče vplivati z raznimi podkupninami. To še zlasti velja za uporabo rimskih pravnih pravil v germanskih nasledstvenih državah.

Znotraj krščanske cerkve so glede vprašanja, kako obravnavati jude, obstajala različna, celo nasprotujoča si stališča. Po eni strani je Avguštín obstoj judovstva na pavlinski osnovi teološko utemeljil na sicer zelo ambivalenten, a vendar precej pozitiven način. Po njegovem mnenju je Božja previdnost jude razsejala po vsem svetu, da bi s svojimi knjigami, z Božjo postavo, ki je sami niso razumeli, pričali o resnici krščanske vere. Zato bi morali še naprej živeti med nami, vse dokler se na koncu ne bodo spreobrnil. ⁶⁵ Ker je teološki antijudaizem (ki se je razvil iz biblične eksegeze, nanj pa naletimo v številnih protijudovskih traktatih (*Adversus Iudaeos*), ki kar naprej ponavljajo stereotipe o judih) tudi za Avguštína ostal uradno obvezujoč temelj, ker je bila zapoved o širjenju krščanske vere še naprej zgolj enostranska in ker se je vedno znova poudarjal nižji položaj judov, je bilo dopuščanje judovstva zelo omejeno, o pravi strpnosti pa v tem obdobju in tudi pozneje, vse do časa razsvetljenstva, seveda ni mogoče govoriti.

V nasprotju s tem drugi cerkveni očetje, na primer Avguštínov sodobnik Janez Krizostom (ki je umrl leta 407), v zaostrojočem tolmačenju antijudaistične teologije in z agresivno polemiko jude predstavljajo predvsem kot preganjalce prerokov in morilce Boga, ki so za vekomaj zavrženi in ne morejo pričakovati nobenega odpuščanja. ⁶⁶ Očitek o neodpustljivem umoru Boga je značilnost te teologije prekletstva, ki jo loči od avguštinsko-pavlinske usmeritve, saj slednja jude z opozorilom na citat iz Lukovega evangelija (23,34) »Oče, odpusti jim, saj ne vedo, kaj delajo«, zlasti pa na stavek »Kajti ko bi jo /Božjo modrost, op. prev./ spoznali, Gospoda veličastva pač ne bi križali« iz 1. pisma Korinčanom (2,8). ⁶⁷ Krizostomova polemika v glavnem izhaja iz njegove ogorčenost nad vplivom, ki so ga judovska religija in judovski

⁶⁵ Augustin, *De civitate Dei*, 18,46; poleg tega gl. H. Schreckenberg, *Die christlichen Adversus-Iudaeos-Texte und ihr literarisches und historisches Umfeld I*, 1995³, str. 352–362, zlasti 354 in nasl. z opombami in literaturo.

⁶⁶ Schreckenberg, *Adversus-Iudaeos I*, str. 320–329 z opombami in literaturo.

⁶⁷ Lk 23,34: *Pater, dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt...*; 1 Kor: *...si enim cognovissent, numquam dominum gloriae crucifixissent*; prim. Augustin, In psalm. 65,5; ur. E. Dekkers/J. Fraipont, CCL 39, str. 843; Gregor I., *Moralia* 9,28,44; ur. M. Adriaen, CCL 143, str. 487; gl. o tem J. Cohen, *The Jews as the Killers of Christ in the Latin tradition from Augustin to the Friars*, *Traditio* 39, 1983, str. 1–27. Zgornji argument še v visokem srednjem veku zastopajo zgodnji cistercijanci, Bernard iz Clairvauxa pa ga je zavrnil; gl. F. Lotter, *Das Prinzip der »Hebraica veritas« und die heilsgeschichtliche Rolle Israels bei den frühen Zisterziensern*, v: *Die Bibel in jüdischer und christlicher Tradition*, *Festschrift für Johann Maier*, 1993, str. 484 in nasl. Glede Pavla je seveda treba pripomniti, da je njegov odnos do judov, kot velja tudi za Avguštína, vsekakor ambivalenten in dopušča različne ocene, prim. npr. Pismo Rimljanom 9–11 s Prvim pismom Tesaloničanom 2,14 in nasl.

verski obredi še v njegovem času imeli na kristjane v Antiohiji. To nas opozarja na dejstvo, da cesarska zakonodaja, pa tudi teološki traktati sicer omogočajo zaključke o osebnih odnosih med kristjani in judi, da pa hkrati ostaja vprašljivo, v kolikšni meri so sploh lahko vplivali na njihovo sobivanje in vsakodnevne stike, ki so jih določali povsem drugi, nepravni interesi. Splošno priznanje norm rimskega prava, prenos teologije prekletstva na sodobne jude in končno ponotranjenje te teologije v legendah o krvi in umoru (ritualni umor, skrunitev hostij, zastrupitev vodnjaka) iz 13./14. stoletja so bili dolgotrajni procesi, ki so se v stalni napetosti in deloma zagrizenih spopadih med krščansko oblastjo in cerkvenimi instancami, pa tudi znotraj slednjih, vlekli cela stoletja, vse do poznega srednjega veka. Tako je že vzhodnogotski kralj Teoderik, sklicujoč se na rimsko pravo, judovske skupnosti večkrat zaščitil pred posegi s krščanske strani. Med letoma 509 in 511 so v Rimu krščanski sužnji umorili svoje judovske gospodarje, jezno ljudstvo pa je pozneje požgalo sinagogo. Teoderik je v odredbi za senat zahteval, da se proti krivcem uporabijo strogi zakoni.⁶⁸ V isti čas sodita tudi reskripta za jude v Genovi. Prošnji teh judov, da bi smeli obnoviti sinagogo, Teoderik ustreže v tolikšni meri, kolikor to dopuščajo cesarski zakoni, ki pa po drugi strani prepovedujejo vsakršno olepševanje in povečevanje sinagog.⁶⁹ Malo pozneje jim kralj ponovno prizna »stare zakone«, ki za jude predvidevajo privilegije.⁷⁰ Tudi v zadnjem obdobju svojega vladanja, med letoma 523 in 526, Teoderik posreduje, ko duhovniki milanske cerkve nasilno kratijo pravice sinagoge.⁷¹

O dobrih odnosih med judi in vzhodnogotsko oblastjo priča tudi Prokopijevo poročilo o tem, kako so Belizarjeve čete leta 536 oblegale Neapelj. Medtem ko so bili mestni veljaki sprva deljenega mnjenja, so se judje odločno zavzeli za obrambo mesta, obljubili, da bodo prebivalstvo oskrbeli z vsem potrebnim in zasedli obzidje na morski strani. Oboje govori o tem, da je bila v Neaplju trgovina osnova za obstoj judov in za njihove vezi s svetom.⁷² To potrjujejo tudi pravni odloki papeža Gregorja I. v času med letoma 595 in 599, ko so neapeljski trgovci iz »oddaljenih« krajev oziroma z »mejnih območij Galije« v Neapelj vozili poganske in krščanske sužnje.⁷³ Papeži so v nasprotju z lokalnimi cerkvenimi dostojanstveniki, ki so kršili zakone, na splošno že od nekdanj zastopali načelo rimskega prava v prid judom. To se kaže že v stališču, ki ga je zavzel papež Gelazij I. (492–496), ko je judovski *dominus* tožil sužnja, ki je potem, ko je bil obrezan, poiskal zatočišče v cerkvi. Suženj je trdil, da je že od otroštva kristjan, in zato zahteval, da ga osvobodijo. Ta primer se je nedvoumno nanašal na enega od milejših predpisov v *Codex Theodosianus*.⁷⁴ Gelazij je pristojnega škofa prosil, naj skrbno prouči zadevo, tako da zaradi morebitnih sužnjevih laži ne bi bila kršena niti pravila krščanske vere niti pravice (judovskega!) gospodarja.⁷⁵

Sklicujoč se na rimsko pravo je tudi papež Gregor I. večkrat grajal škofo, ki so bili odgovorni za napade na jude in za razlastitve sinagog, do česar je torej še vedno prihajalo, in sicer

⁶⁸ Cassiodor, *Variae* IV, 43; ur. Linder II, 30 [403], str. 203 in nasl.

⁶⁹ Cassiodor, *Variae* II, 27, prav tam, [401], str. 201 in nasl.: ...*licentiam commodantes, quatenus constituta divalia permiserunt, nec aliquid ornatus fas sit adicere vel in ampliandis aedibus evagari*... Prim. CTh XVI, 8, 25 in 27; 3. Nov.; Linder I, str. 287 in nasl.; 297; 327.

⁷⁰ Cassiodor, *Variae*, IV, 33, prav tam, [402], str. 202 in nasl.: ...*privilegia vobis debere servari, quae Iudaicis institutis legum provida decrevit antiquitas... quaecumque legum statuta moverunt circa vos, illibata servantur*...

⁷¹ Cassiodor, *Variae*, V, 37; prav tam, [404], str. 205 in nasl.

⁷² Prokop., *Gotenkrige*, I, 8, 41; 10, 24 in nasl., ur. O. Veh, München 1966, str. 64; 96 in nasl.

⁷³ Gregor I., 6, 29, Linder II, [713], str. 429 in nasl.: ...*paganos, quos mercimonii causa de externis finibus emerint*...; 9, 105, str. 436: ...*pro christianis mancipiis, quae Iudaei de Galliarum finibus emunt... hanc illis a diversis iudicibus rei publicae iniungi atque evenire, ut inter paganos et Christiani pariter comparentur*...

⁷⁴ CTh 16, 9, 1; Sirm. 4; prim. 16, 9, 3; Linder I, 10, str. 139 in nasl.; 42, str. 272.

⁷⁵ Gelasius, *Fragment* 43, ur. Linder II, 54 [700], str. 416.

v Terracini⁷⁶, Palermu⁷⁷ in Cagliariu⁷⁸. Papež Gregor I. si je seveda prizadeval, da bi uveljavil predpis (ki je bil objavljen v dekretih med letoma 527 in 535, dokončno pa ga je zapovedal *Codex Iustinianus*), po katerem judje niso več smeli imeti krščanskih sužnjev.⁷⁹ Zato je določil, da se smejo sužnji, ki so jih uvozili neapeljski trgovci in ki želijo prestopiti v krščanstvo, ter krščanski sužnji v roku treh mesecev oziroma 40 dni še prodati krščanskim interesentom, »zato da trgovci ne bi mislili, da se na nes pameten način ovirajo njihovi posli«. Po preteku teh rokov je bilo treba sužnje brez odškodnine osvoboditi.⁸⁰

Drug Gregorjev pisni odgovor za škofa Venancija iz Lunija, napisan leta 595, ugotavlja, da imajo judje v tem mestu (ki leži vzhodno od današnjega mesta La Spezia) ne le v hišah, ampak tudi na posestvih (*possessiones*) kljub zakonski prepovedi še vedno krščanske sužnje. Gregor zahteva, da sužnje v hišah osvobodijo, drugim sužnjem pa dodelijo status kolonov, saj so že dolgo časa zadolženi za obdelovanje zemlje.⁸¹ Malo verjetno je, da gre tu za osamljen primer in da so judje šele po propadu rimskega cesarstva pridobili zemljiško posest.

Gregor si je tudi prizadeval, da bi na območju frankovske države osvobodil krščanske sužnje, ki so bili v lasti judov. Temu je služila že njegova intervencija za štiri krščanske brate v Narbonnu leta 597.⁸² Leta 599 je na kraljico Brunhildo ter na kralja Theudericha II. in Theudeberta II. naslovil pisma z enako vsebino; v njih je vse tri pozval, naj judom z ediktom prepovejo posedovanje krščanskih sužnjev, seveda pa se v tem primeru ni skliceval na rimsko pravo iz *Codex Iustinianus*, saj ga v frankovski državi niso ne poznali ne priznavali.⁸³

Da so bili judje ves čas vključeni v zgodnjesrednjeveško družbo, je razvidno tudi iz skleпов sinod v merovinškem obdobju. Te državne in regionalne sinode so se med letoma 465 in 647/653 z judi ukvarjale v skupno 26 kanonih (vključno z Vannes 465 [1], Agde 506 [2], Epao 517 [1], Narbonne 589 [3]). Ti kanoni so v glavnem obravnavali pet tem: prozelitizem z apostazijo, posedovanje sužnjev ter prepovedi t. i. mešanih zakonov, preveč tesnih stikov oziroma skupnih obedov in prevzemanja dostojanstev.⁸⁴ Vse te zapovedi je konec koncev mogoče šteti za preprečevanje spreobračanja nejudov v judovstvo in uvrstiti pod temu ustrezna določila iz *Codex Theodosianus* oziroma *Lex Romana Visigothorum*. Dejstvo, da se prepovedi (zlasti tiste o spreobračanju v judovstvo, o zasedanju položajev in o tesnih stikih) tako pogosto pojavljajo, kaže tudi na to, da te prepovedi niso bile preveč učinkovite,⁸⁵ da so bile tesne in prijateljske vezi med judi in kristjani v javnem življenju še vedno prej pravilo kot izjema ter

⁷⁶ Gregor I., Ep. 1,34; 2,6; prav tam, 55 [702], str. 417; 421 in nasl.: ...*sicut Romanis vivere legibus permittuntur, annuente iustitia actosque suos ut norunt nullo impediēte disponant...*; o tem in o nadaljnjem gl. tudi spodaj str. 27 in nasl. z op. 123–128.

⁷⁷ Gregor I., Ep. 8,25; 9,38; prav tam, [716 in nasl.], str. 433 in nasl.: ...*fraternitas vestra legis serie diligenter inspecta ita eis, quicquid hac de re decretum est, custodire debeat ac servare...*

⁷⁸ Gregor I., Ep. 9,196; prav tam, [719], str. 438 in nasl.: ...*sicut legalis definitio Iudaeos novas non patitur erigere synagogas, ita quoque eos sine inquietudine veteres habere permittit...*

⁷⁹ CJ 1,10,2; 1,3, 54, 8 in nasl., ur. Linder I, 59; 61; str. 370 in nasl.; 377.

⁸⁰ Gregor I. Ep. 6,29; 9,105; Linder II, [713; 718], str. 429 in nasl.; 436 in nasl.

⁸¹ Gregor I., Ep. 4,21; prav tam, [710] str. 426: ...*secundum piissimarum legum tramitem nulli Iudaeo liceat Christianum mancipium in suo retinere dominio...qui in possessionibus eorum sunt...quia colendis terris diutius adhererunt utpote conditionem loci debentes, ad colenda quae consueverant rura permaneant...cuncta quae de colonis vel originariis iura praecipunt, peragant...* Glede zadevnih Justinijanovih ediktov gl. zgoraj op. 61.

⁸² Gregor I., Ep. 7,21; prav tam, [714], str. 431 in nasl.

⁸³ Gregor I., Ep. 9, 214 (213) in 216 (215); Linder II, [720 in nasl.], str. 440 in nasl.

⁸⁴ Prim. o tem Prilogo 2 spodaj.

⁸⁵ Prepovedi stikov: Vannes 465, c. 12; prav tam, 69, str. 466; Agde 506, c. 40; prav tam, 70, str. 467; Epao 517, c. 15; prav tam, 71, str. 468; III. Aurel. 538, c. 14; prav tam, 74, str. 470; Mâcon 581/3, c. 2; 15; prav tam, 76, str. 473 in nasl.; Clichy 626/7, c. 13; prav tam, 79, str. 480; prepovedi zasedanja položajev: Clermont 535, c. 9; prav tam, 73, str. 470; Mâcon, c. 3; prav tam, 76, str. 474; Pariz 614, c. 17; prav tam, 78, str. 478; Clichy, c. 13; prav tam, 79, str. 479 in nasl.

da so bili judje pravno popolnoma integrirani v družbo. Poleg tega je v teh sklepih pri vsakem od obravnavanih problemov mogoče videti jasen razvoj tematike; o »vztrajnem ponavljanju ustaljenih obrazcev« pri teh sklepih in pri zahodnogotskih sinodalnih aktih ne more govoriti nihče, ki se je s tem kompleksom listin in z njihovo tematiko ukvarjal malo bolj temeljito.⁸⁶

Posebej poučna je pri tem obravnava vprašanja o pravici do zatočišča, ki so jo imeli sužnji judovskih gospodarjev. Po sklepu 1. državnega koncila v Orléansu (Aurelianum) leta 511 je bilo nesvobodnika, ki je v primeru, da je gospodar z njim grdo ravnal, poiskal zatočišče v cerkvi, tudi proti njegovi volji treba izročiti gospodarju, če je ta prisegel, da ga ne bo kaznoval. Če ga je gospodar nato vseeno kaznoval, so slednjega izobčili iz cerkve.⁸⁷ Na ta kanon se je nanašal dekret kralja Klotarja I. (v Soissonsu), ki je vseboval podobno odredbo, a je obenem tudi že dopuščal poravnavo.⁸⁸ Tudi 3. koncil v Orléansu iz leta 538 se je navezoval na to uredbo, ko je obravnaval pravice judovskih gospodarjev. Takrat je cerkvi veliko število spreobrnitev krščanskih sužnjev k judovski veri gospodarjev gotovo povzročalo mnogo skrbi. Vsekakor se je 3. koncil v Orléansu lahko skliceval na veljavno (rimsko) pravo, ki je prepovedovalo obrezovanje krščanskih sužnjev. Če so judovski gospodarji svoje sužnje kljub temu obrezali ali če so jih po tem, ko so iskali zatočišče, kljub prisegi o nekaznovanju protipravno kaznovali, duhovnikom takšnih sužnjev v primeru, da so znova prosili za zatočišče, ni bilo treba predati gospodarjem, so pa slednjim zaradi izgube sužnjev moral plačati primerno odškodnino.⁸⁹

Ta uredba je razumljiva samo v povezavi z omejitvijo pravice do zatočišča, ki je bila sprejeta na 1. koncilu v Orléansu leta 511. Vendar pa cerkev načeloma ni soglašala s tem, da so krščanski sužnji še vedno služili judovskim gospodarjem. Zato so na 4. koncilu v Orléansu leta 541, sklicujoč se na starejše kanone, zahtevali sprejetje določila, da se sme vsak krščanski suženj, ki ne želi služiti judom, ob plačilu primerne vsote odkupiti, kristjane pa so pozvali, naj to določilo upoštevajo.⁹⁰

Tukaj že nakazani dvom o učinkovitosti te odredbe se zdi več kot upravičen. Kako malo so zalegle te cerkvene odločbe, dokazuje dejstvo, da so se s tem problemom znova ukvarjali na 5. koncilu v Orléansu leta 549. Sklicujoč se na starejše zakone ta sinoda še enkrat sprejme predpis, po katerem smejo sužnja, ki išče zatočišče, potem ko njegov gospodar – **»kdorkoli že je /.../ pogan ali pripadnik kakšne druge verske skupnosti /alterius sectae/«** – priseže, da ga ne bo kaznoval, tudi proti sužnjevi volji znova izročiti v gospodarjevo last, zato da cerkev zaradi tega ne bi imela težav in da je ne bi obrekovali.⁹¹ Iz določil, ki omejujejo pravico sužnjev do zatočišča, je mogoče jasno razbrati, da so imeli judovski lastniki sužnjev (in tu zagotovo ne gre za male kmete in male družine) po frankovskem kraljevem pravu povsem enake pravice kot frankovski lastniki sužnjev in zemljiška gospoda, pa naj je šlo za kristjane ali poganе.

Da predpis, po katerem se smejo krščanski sužnji »za primerno vsoto« odkupiti od judov, ni učinkoval, potrjuje regionalna sinoda v Mâconu iz leta 581/582. Seveda se pojavlja dvom, da je bilo določilo o vsoti 12 solidov, ki je bilo sprejeto na tej sinodi, uspešno. Leta 626 je morala sinoda v Clichyju, ki je bila ena zadnjih merovinških državnih sinod, ob grožnji s kaznijo obnoviti staro prepoved prodaje krščanskih sužnjev judom ali poganom, pa tudi prepoved

⁸⁶ Prim. Toch, *Dunkle Jahrhunderte* (kot v op. 26).

⁸⁷ I. Aurel., c. 3, ur. C. De Clercq, *Conc. Gall. II*, C. Chr. S. L. 148 A, 1963, str. 5 in nasl.

⁸⁸ *Decretio Chlotarii*, c. 15, ur. A. Boretius, *MG CapRF*, I, 1883, 3, str. 6.

⁸⁹ III. Aurel., c. 14 (13), Linder II, 74, str. 470 in nasl.

⁹⁰ IV. Aurel., c. 30; prav tam, 75, str. 472.

⁹¹ V. Aurel., c. 22, ur. DE Clercq, *Conc-Gall. II*, str. 156 : *...si servus de promissione veniae datis sacramentis a domino exire noluerit, ...egredi nolentem a domino eum liceat occupari, ut nullam quasi pro retentatione servi...molestiam aut calumniam paciatur ecclesia...Quod si aut gentilis dominus fuerit aut alterius sectae, qui a conventu ecclesiae probatur extraneus...personas requirat bonae fidei Christianas, ut ipsi in persona domini servo praebeant sacramente...*

spreobračanja krščanskih sužnjev v judovstvo ter hudega mučenja krščanskih sužnjev. Za primer kršitve teh prepovedi je bilo – v nasprotju s težkimi kaznimi rimskega prava – zagroženo zgolj z odvzemom sužnjev.⁹² Tudi na zadnji generalni sinodi v nevstrijskem delu frankovske države, ki jo je med letoma 656 in 673 v Chalon-sur-Saône sklical majordom Erchinoald, so morali ponovno pozvati k odkupovanju krščanskih sužnjev in prepovedati trgovino s sužnji prek meja bržkone tega dela države, saj bi bili krščanski sužnji sicer podvrženi judovski sužnosti.⁹³ V resnici ta pričevanja potrjujejo, da judom v frankovski državi še v 7. stoletju načeloma niso prepovedali krščanskih sužnjev, kot je sicer bilo določeno z uredbo v *Codex Theodosianus*, in da so se obstoječih določil bolj malo držali.

Pravzaprav jim je šele v naslednjih dveh stoletjih uspelo uveljaviti pravno pravilo, po katerem judje niso smeli imeti krščanskih sužnjev. Takšno je vsaj stanje, na kakršno po 7./8. stoletju, obdobju maloštevilnih virov, naletimo v karolinški frankovski državi. Tako se je po težki eksistenčni krizi na prelomu 4. in 5. stoletja judovska manjšina kljub vedno večjim izgubam prebivalstva utrdila kot del provincialnorimske družbe ter v germanskih nasledstvenih državah na ozemlju nekdanjega Zahodnega rimskega cesarstva v Italiji, na jugu in v osrednji Galiji ter sprva tudi v Španiji na osnovi rimskega prava načeloma našla takšne pogoje, ki ji niso omogočali samo preživetja, ampak tudi ponoven razmah na sever in vzhod. A kot smo videli že zgoraj, tudi v zgodnjem srednjem veku – predvsem v zahodnogotski Španiji, pa tudi v merovinški državi in celo v Italiji – ni manjkalo prizadevanj (zanje sta pobudo dajala tako Cerkev kot kraljestvo), da bi jude s silo zatrli in prisilno spreobrnil.

Krščansko-judovski odnosi so bili najbolj obremenjeni v državi Zahodnih Gotov, in sicer zaradi cerkvenega pooblastila o širjenju krščanske vere, ki je rimsko pravo kot temelj tu postavilo pod vprašaj. Pod Rekkaredom so s spreobrnitvijo Zahodnih Gotov h katoliški veri na 3. državnem koncilu v Toledu sprejeli tudi dekret o judih, ki je sprva povzel in potrdil skoraj samo omejujoča določila iz rimskega prava oziroma iz *Lex Romana Visigothorum* (*Breviarium Alarici*), ki ga je leta 506 sprejel Alarik II. Novost je bil samo krst otrok iz mešanih zvez (mešanega zakona ali konkubinata).⁹⁴ Kralj Sisebut je že kmalu po prihodu na oblast iz *Justinijanovega* korpusa prevzel prepoved posedovanja krščanskih sužnjev, obenem pa vanjo vključil še krščanske najemniške delavce. Poleg tega je ukazal, naj tiste jude iz mešanih zakonov, ki so zavrnili krst, ločijo od njihovih žena in jih izženejo.⁹⁵

V letih 614/615 je nazadnje ukazal, naj prisilino krstijo vse jude. Datum kaže na sočasna poročila o nasilnem vedenju judov do kristjanov, ki je bilo povezano s tem, da so Perzijci zavzeli Jeruzalem. Cerkev (zlasti škof Izidor iz Sevilje) je o zakonitosti prisilnih krstov odločno dvomila in jih je najbrž prav zato opravljala z ne prav veliko vnemo.⁹⁶ Del judov se je krstu lahko izognil, drugi so poiskali zatočišče v frankovski državi, tisti, ki so bili krščeni, pa so kmalu spet prestopili v judovstvo. Kljub temu so prisilni krsti ustvarili pogoje, ki so skozi vse 7. stoletje določali politiko zahodnogotskih kraljev do judov.

Bistveni so pri tem kanoni o judih, sprejeti na 4. koncilu v Toledu leta 633 pod kraljem Sisenandom, ki se je po obdobju pomiritve znova lotil tega problema, razglasil prisilne krste pod Sisebutom za veljavne in jih skušal obnoviti. Datum in sporočilo pisma, ki ga je cesar

⁹² Clichy, c. 13, Linder II, 79, str. 479 in nasl.

⁹³ Chalon, c. 9; prav tam, 81, str. 481.

⁹⁴ III. Tolet., c. 14, Linder II, 83, str. 484, o tem nazadnje A. P. Bronisch, *Die Judengesetzgebung im katholischen Westgotenreich von Toledo* (Forschungen zur Geschichte der Juden A, 17), 2005, str. 23–27 (z literaturo). Pri navedbi literature se v nadaljevanju omejujemo na najnovejšo Bronischevo objavo, saj izčrpno obdela zgodnejšo literaturo in v glavnem pride do prepričljivih zaključkov.

⁹⁵ LV 12,2,13 in nasl., Linder II, 45 [537 in nasl.], str. 268–273

⁹⁶ Gl. o tem Bronisch, *Judengesetzgebung*, str. 42–60, zlasti 52 in nasl.

Heraklij I. leta 632 poslal frankovskemu kralju Dagobertu I. s pozivom, naj dajo v frankovski državi tako kot v bizantinskem cesarstvu vse jude krstiti,⁹⁷ znova kaže na to, da je Bizanc vplival na zahodnogotskega kralja, pri tem da so imeli Zahodni Goti z Bizancem tako ali tako precej tesnejše stike kot Franki. Vprašljivi kanoni, ki so jih prevzeli v srednjeveške pravne zbirke, med drugim tudi v *Decretum Gratiani*, so zato bili pomembni tudi za odnos srednjeveške cerkve do judov. Odločilnega pomena je pri tem kanon 57. V prvem odstavku je sinoda oblikovala temeljna pravna načela, ki naj bi jih v prihodnje upoštevali in ki odločno obsojajo prisilno spreobrnitev: »Od zdaj naprej ne sme nihče nikomur vsiliti vere, kajti nihče ne sme biti rešen proti svoji volji, ampak zgolj na lastno željo, zato da se ne krši pravni red /.../. Vsak človek, ki veruje, bo rešen samo s pomočjo klica Božje milosti, s spreobrnitvijo, ki izhaja iz njegove lastne odločitve.« Toda drugi odstavek postavlja nasproti prvemu načelo, da morajo ljudje vero, ki so jo sprejeli, zaradi prejetih zakramentov obdržati, »zato da ta vera, ki so jo nekoč sprejeli, ne obvelja za ceneno in prezira vredno.«⁹⁸ Šest drugih kanonov se temu ustrezno ukvarja z ukrepi proti konvertitom, ki so se vrnili k prejšnji veri: v skladu s kanoni 59–61 je njihove obrezane sinove in krščene otroke treba ločiti od njih ter jih krščansko vzgajati, pri čemer pa ti otroci vseeno ohranijo pravico dedovanja.⁹⁹ Kanon 62 konvertitom prepoveduje stike z judi po veri, kanon 63 zahteva razvezo zakona med judom po veri in prisilno krščeno judinjo, če se jud ne da krstiti, otroke iz »mešanih zakonov« pa je po tem kanonu treba vzgajati v krščanski veri.¹⁰⁰ Dva druga kanona, 65 in 66, ponovita prepovedi, po katerih judje po veri ne smejo opravljati javnih funkcij ter ne smejo imeti in kupovati sužnjev. Kanon 64 pri odrekanju pravice do pričanja ne dela več razlike med judi, ki so se odkrito vrnili k prejšnji veri, in tistimi judi, ki so se izrekli za krščanstvo, saj so slednji sumljivi. Kralj Reccesvinth leta 649 to pravno pravilo znova uvede, vendar pa po novem v primeru dokazane zvestobe veri za potomce krščencev ne velja.¹⁰¹ Ob tem postane jasno, da je treba pri judih v zahodnogotskih sinodalnih aktih še naprej razlikovati več skupin: jude po veri in prave konvertite, konvertite, ki so se javno vrnili k judovstvu, in nazadnje kriptojude, ki so jim neupravičeno pripisovali, da kot krščeni navidezni kristjani še naprej gojijo judovske običaje.

Kako zelo je kralj Sisenand pri svojem delovanju proti judom računal na odpor duhovščine in plemstva, razkriva kanon 58, po katerem »veliko škofov, duhovnikov in laikov s protekcijo podpira nevero judov«. Kot kaže veliko število podobnih odredb kraljev Chintile (iz leta 638), Reccesvintha (iz leta 653/656) in Ervigija (še iz leta 681), grožnja z ekskomunikacijo ni imela posebnega učinka.¹⁰² V resnici se je veliko prisilnih konvertitov zelo kmalu vrnilo k judovstvu, tako da je moral kralj Chintila že leta 637 od krščenih judov v Toledu v kolektivnem *placitum (professio)* izsiliti prisego, da bodo v prihodnje ostali zvesti krščanski veri. S

⁹⁷ Gl. o tem spodaj str. 26 z op. 119.

⁹⁸ IV. Tolet., c. 57, Linder II, 84 [840], str. 486 in nasl.: *...hoc precepit sancta synodus: nemini deinceps ad credendum vim inferre..., non enim tales inviti salvandi sunt sed volentes, ut integra sit forma iustitiae...Qui autem iam pridem ad christianitatem venire coacti sunt, ...quia iam constat eos sacramentis divinis adsociatos et baptismi gratiam suscepisse, ...oportet ut fidem...tenere cogantur, ...ne...fides quam susceperunt vilis ac contentibilis habeatur*, prim. Bronisch, *Judengesetzgebung*, str. 61 in nasl.

⁹⁹ Da gre tudi v kanonu 60 pri *Iudaeorum filios vel filias* za (krščene) otroke konvertitov, dokaže Bronisch, *Judengesetzgebung*, str. 64 in nasl.

¹⁰⁰ Gl. o tem Bronisch, *Judengesetzgebung*, str. 65 in nasl.

¹⁰¹ IV. Tolet., c. 64; LV 12,2,10, Linder II, [847; 534], str. 490; 266 in nasl.

¹⁰² Conc. Tolet. IV, (633), c. 58 (Sisenand); X (656), c. 7 (Reccesvinth); XII (681), c. 9 (Ervigius); LV XII,2 (Reccevinth), c. 15 in nasl.; 3 (Ervigius), c. 9; 19; 22 in nasl.; 24 in nasl.; Linder II, str. 275–278; 320–329; 490 in nasl.; 505–513; 519–521; gl. o tem Bronisch, *Judengesetzgebung*, zlasti str. 105–116. Že ob površnem branju teh besedil ni dvoma, da gre tu za proces reaktivnih ukrepov proti številčno očitno pomembnemu delu prebivalstva (ukrepov, ki postajajo vedno bolj ostri), ne pa za »energično ponavljanje ustaljenih obrazcev od koncila do koncila«, ki »se ne odzivajo na neposredna srečanja z judi«; prim. Toch, *Dunkle Jahrhunderte*, str. 11.

6. koncilom v Toledu je vse naslednje kralje obvezal, da pred prihodom na oblast zagotovijo, da bodo upoštevali dekrete o judih; iz tega lahko sklepamo, da so bili njegovi predhodniki pri tem nedosledni.¹⁰³ Poznejši dekreti znova potrdijo sklepe 4. koncila v Toledu in v večkratnih potrjenih dogovorih (*placita*) zahtevajo nadzor nad uresničevanjem krščanske vere pri konvertitih in nad izrekanjem priseg. Malo pozneje kralj Chindasvint (642–653) zapove, da je tiste, ki so se rodili krščanskim staršem (tj. očitne konvertite druge generacije) in ki gojijo judovske rituale, treba kaznovati s smrtjo.¹⁰⁴

Številni dekreti kralja Reccesvintha (653–672), posamezni sklepi 8. (653), 9. (655) in 10. koncila v Toledu (656) ter *placitum* iz leta 655 podrobno opredelijo prepoved izvajanja judovskih ritualov in običajev, judom (tudi krščenim) odrekajo pravico do tega, da tožijo kristjane ali pričajo proti njim, prepovejo stike med krščenimi in nekrščenimi judi, za kršitev teh zapovedi pa predpišejo smrt s kamenjanjem ali z zažigom. Konvertiti morajo poleg tega priseči, da bodo v prihodnje živeli na krščanski način, opravljali svoje cerkvene obveznosti in da bodo zakonske zveze sklepali le še s starimi kristjani.¹⁰⁵ Vsi ti ukrepi so bili očitno še naprej skoraj popolnoma neučinkoviti, saj je videti, da se je velika večina potomcev tistih judov, ki so jih pod Sisebutom prisilno krstili, izognila krstu ter še vedno gojila judovske rituale in običaje.

Ena od posledic odhoda judov iz Španije bi lahko bila tudi povečanje števila judovskega prebivalstva v Septimaniji z Narbonnom. V času kralja Wambe (672–680) je tu prišlo do upora. *Dux* Pavel (Paulus), ki je od kralja dobil pooblastilo, naj upor zaduši, je stopil na čelo upornikov in se v Narbonnu razglasil za kralja. Upora naj bi se udeležili tudi judje. Viri grajajo izredno dobro razumevanje med judi in kristjani, ki je pripeljalo celo do tega, da so nekateri kristjani prestopili k judovstvu.¹⁰⁶ Potem ko je bil upor zadušen, naj bi Wamba jude izgnal iz Narbonna, vendar pa ta izgon gotovo ni bil dolgotrajen; še več – kralj Egica je očitno še vedno številne septimanijske jude izrecno izvzel iz svojih protijudovskih ukrepov.

Potem ko se je Wamba odpovedal prestolu, je njegov naslednik Ervigij na 12. koncilu v Toledu leta 681 s ponovno potrditvijo starih in 26 novih uredb skušal razrešiti še vedno nerešen judovski problem, pri čemer je sistem očitno manj učinkovitih kolektivnih potrjenih dogovorov (*placita*) nadomestil z individualnimi prisegami, smrtno kazen pa s telesnimi kaznimi, z razlastitvijo in izgonom.¹⁰⁷ Odredbe govorijo o judih le še na splošno, z »judi« pa so očitno mišljeni vsi, ki niso krščeni. Zanje se predpostavlja, da so brez izjeme potomci judov, ki so bili krščeni pod Sisebutom, zato veljajo za apostate, prepoved prisilnega krsta pa jih ne zadeva. Med ponovnimi preciziranjmi in razširitvami prepovedi, ki veljajo za jude in njihove podpornike, si posebno pozornost zaslužijo pravna določila v *Lex Visigothorum* (LV). Dokazujejo, da sta zlasti duhovščina in plemstvo jude še naprej ščitila in da so judje še vedno prevzemali dostojanstva, delali kot upravniki posesti in izvajali kazensko oblast nad kristjani, očitno zato ker so bili zaradi svoje izobrazbe za te naloge bolj usposobljeni kot nejudje.¹⁰⁸ Šibka oblast zahodnogotskih kraljev in odsotnost učinkovite organizacije upravljanja sta očitno privedli do tega, da zakonov in odlokov ni bilo mogoče uveljaviti po vsej državi.

¹⁰³ 6. Tolet., c. 3; *Placitum* (Confessio) Iudaeorum civitatis Toletanae, Linder II, [850], str. 491–500; Bronisch, *Judengesetzgebung*, str. 69–74.

¹⁰⁴ LV 12, 2, 16, Linder II, [540], str. 277 in nasl.; Bronisch, *Judengesetzgebung*, str. 77 in nasl.

¹⁰⁵ LV 12, 2, 3–17; 8. Tolet., Tomus, c. 12; 9. Tolet., c. 17; 10. Tolet., c. 7; Linder II, str. 261–279; 500–513; Bronisch, *Judengesetzgebung*, str. 80–88.

¹⁰⁶ Bronisch, *Judengesetzgebung*, str. 89–95.

¹⁰⁷ LV 12,3, 1–28; 12. Tolet., Tomus, c. 9; Linder II, str. 284–332; 517 in nasl.; Bronisch, *Judengesetzgebung*, str. 102–110.

¹⁰⁸ LV 12,3, 10; 17; 19; 12. Tolet., c. 9, 10; 17,19; Linder II, str. 299 in nasl.; 318 in nasl.; 320 in nasl.; 517 in nasl.

Ker so bili očitno tudi Ervigijevi ukrepi skoraj popolnoma neučinkoviti, je njegov naslednik Egica pripravil nove prisilne ukrepe. Eden od kraljevih dekretov govori o davku, ki so ga morda pobirali že dalj časa in ki je veljal za vse jude, plačevati pa so ga morale judovske skupnosti, in sicer po osebi. Tega davka je bil jud oproščen, samo če je osebno prisegel, da se bo zares spreobrnil h krščanstvu. Kralj je poleg tega judom in kristjanom prepovedal nadaljnje medsebojno trgovanje s prekomorskim blagom. Judom je v primeru, da se tega ne bodo držali, zagrozil s suženjstvom. V *Tomus*, kraljevem programskem govoru pred 16. koncilom v Toledu leta 693, je omenjeno tudi uničenje vseh sinagog.¹⁰⁹

Toda še preden je bilo mogoče ugotoviti, kako učinkoviti so novi ukrepi, je s 17. koncilom v Toledu, leto dni pozneje, prišlo do zadnje zaostritve protijudovskih ukrepov. Dejstvo, da je ta koncil prišel na vrsto tako kmalu za prejšnjim in da je kot glavno temo na dnevni red izrecno postavil »izkoreninjenje strašne judovske nevere«, daje povodu, ki sta ga za ukrepe navedla kralj in koncil, določeno težo. Po tej navedbi so španski in prekomorski judje kovali zaroto, da bi se skupaj uprli kristjanom in prevzeli oblast. O verodostojnosti te informacije raziskovalci v glavnem sicer dvomijo, vseeno pa glede na to, da za nenaden sklic novega koncila ni bilo pravega razloga, ter glede na politično konstelacijo v času, ko so muslimani skoraj že zaključili z osvajanjem Magreba, in politiko zatiranja, ki so jo vodili zahodnogotski kralji, ni mogoče kar vnaprej izključiti (kakršnekoli že) konspiracije z magrebskimi judi oziroma z islamskimi osvajalci. Na 17. koncilu v Toledu so sklenili, da bodo jude razlastili, jih skupaj z družinami pregnali z njihovih domov, jih naselili po različnih koncih države in zaslužnili, od njihovih gospodarjev pa zahtevali, da jim preprečijo nadaljnje opravljanje judovskih ritualov. Judovske otroke obeh spolov je bilo treba v skladu s tem koncilom po 7. letu starosti ločiti od staršev, jih predati v vzgojo vernim kristjanom ter jih pozneje poročiti s starimi kristjani.¹¹⁰

Malo verjetno je, da so bili ti ukrepi, ki so zahtevali še več truda kot predhodne odredbe, v tistih nekaj letih, ki so bila Egici še ostala za vladanje, uresničeni in da so zaradi njih judje na Pirenejskem polotoku izginili. Poleg tega je bil Egica pri svojih podložnikih izredno nepriljubljen; že leta 693 je pod vodstvom toledskega metropolita prišlo do poskusa prevrata. Egicov sin Witiza, od leta 700 sovladar, je leta 702 ob svojem prihodu na oblast odpravil tudi očetove dekrete, ki so zadevali izgon in razlastitev gotskega plemstva. Da je preklical tudi dekrete proti judom ali da jih vsaj ni izvajal, je torej jasno.¹¹¹

V splošnem lahko politiko prisilnega spreobračanja, ki so jo večinoma zastopali zahodnogotski kralji 7. stoletja, najbrž označimo za neuspešno. Kot poroča več arabskih kronik, so arabski in mavrski osvajalci Španije po letu 711 v večjih mestih našli tako veliko judov, da so jim lahko prepustili nadzor nad temi mesti. V tem kontekstu so med drugim omenjeni Toledo, Granada, Córdoba in Sevilla.¹¹² Vse torej govori v prid temu, da kljub številnim diskriminirajočim in degradirajočim odredbam s toledskih koncilov in v kraljevih dekretih judovske religije in verjetno dokaj številnega prvotnega judovskega prebivalstva v 7. stoletju vseeno niso mogli trajno zatreti, še manj pa iztrebiti, in da je to judovstvo preživelo čas do islamske invazije leta 711. S to invazijo se za jude na Pirenejskem polotoku prične novo obdobje; skupaj z novimi priseljenci iz arabskega sveta so kot sefardi stopili na pot, ki jih je ločila od judov v krščanski Evropi.

¹⁰⁹ LV 12, 2,18; 16. Tolet., *Tomus*; prav tam, [542], str. 281 in nasl.; [859], str. 523, 53 in nasl.

¹¹⁰ 17. Tolet., *Tomus* in c. 8; Linder II, [861 in nasl.], str. 529–538; Bronisch, *Judengesetzgebung*, str. 116–123

¹¹¹ Cont. Hisp., 53; 59, A. 754, MG AA 11, *Chronica Minora*, str. 350 in nasl.: *hic Gothos acerva morte persequitur... quos ille gravi oppresserat iugo, ... a proprio abdicaberat solo...*; prim. E. A. Thompson, *The Goths in Spain*, 1969, str. 242–248; Bronisch, *Judengesetzgebung*, str. 123 in nasl.

¹¹² Bronisch, *Judengesetzgebung*, str. 126 in nasl. z op. 408.

Tudi v merovinški Franciji so bila ob koncu 6. stoletja in v 7. stoletju obdobja prisilnih spreobračanj in napadov na sinagoge. Prvi primer zadeva Ferreolusa iz Uzèsa zahodno od Avignona (553–581), čigar življenjepis med drugim poroča o njegovem prizadevanju za spreobrnitev judov. Po navedbah je to sprva skušal doseči na prijateljski način, a ga je Hildebert I. (ki je umrl leta 558) za tri leta izgnal v Pariz. Po vrnitvi naj bi v neki pridigi judom dal na izbiro, da se krstijo ali pa zapustijo mesto in diecezo.¹¹³ Če vse to drži, potem je to prvi primer reševanja judovskega problema z izbiro »krst ali izgon«, vendar pa je bolj verjetno, da gre za povratno projekcijo kasnejših dogodkov. Poročilo samo po sebi ne deluje preveč verodostojno, med drugim tudi zaradi poznega datuma nastanka, odsotnosti vsakršnega vzporednega izročila iz tistega obdobja in vsebinskih nedoslednosti, na primer anahronistične omembe Saracenov (*Sarraceni*). Z zgodnjimi poročili, ki prihajajo neposredno od očitvidcev, pa je drugače.

Najizčrpnjeje nas o prisilnih krstih judov v Clermontu leta 576 pouči škof Avit; sprva v pesmi Venancija Fortunata, ki je nastala nedolgo zatem, nekaj let pozneje pa s prikazom pri Gregorju iz Toursa, za katerega je znano, da je ohranjal tesne vezi s svojim rojstnim mestom Clermontom.¹¹⁴ Čeprav je Fortunatu naročilo in podatke za pesem dal prav Gregor, se njuna prikaza razlikujeta v ne bistvenih točkah. Tako samo Gregor omeni povod za te krste: pet tednov pred tem so namreč nekega judovskega krščenca polili z žarkim oljem, kar je bilo obenem norčevanje iz krsta, Avit pa je ogorčeno ljudstvo odvrnil od tega, da bi prestopnika kamenjalo. Po drugi strani samo Fortunat piše o tem, da je oborožena množica jude po uničenju njihove sinagoge postavila pred izbiro »smrt ali krst« ter da so judje nato v strahu na pomoč poklicali škofa in se bili pripravljeni krstiti. Nasprotno je po Gregorjevih navedbah škof judom dal tri dni časa, da izberejo med krstom in izobčenjem; del judov se je odločil za slednje in se preselil v Marseille.¹¹⁵ Avit je s tem, ko je dopustil izbiro med krstom in izgonom, upošteval izkušnje z dotedanjimi prisilnimi spreobrnitvami, pri katerih ni bil problem le to, da so zagotavljale zgolj nezadovoljiv in pogosto kratkoročen uspeh, ampak so bile tudi vse preveč očitno v nasprotju s cerkvenim pravom. Vsekakor oba avtorja poudarjata, da so bile spreobrnitve prostovoljne (nedvomno zato, da bi bilo s tem pravu formalno zadoščeno), s čimer vpeljeta nove smernice odnosa do judov, ki pa je bil sprva omejen zgolj na posamezne primere.

Medtem ko je prisilne krste v Clermontu, podobno kot tiste v Mahónu leta 418, opravljal škof ob prisotnosti ljudstva, je dal Hilperik (Chilperich), kralj delnega kraljestva v Soissonsu (561–584), po navedbah Gregorja iz Toursa leta 582, torej kmalu zatem ko je za novo prestolnico svojega kraljestva razglasil Pariz, krstiti številne jude in deloma tudi sam sodeloval kot krstni boter. Toda »nekateri« krščenci so pozneje – morda po Hilperikovi smrti nedolgo zatem – spet prestopili v judovsko vero, praznovali sabat, obenem pa spoštovali tudi nedeljo. Hilperikovo vnemo za širjenje krščanske vere Gregor iz Toursa opisuje tudi v zvezi s poskusi, da bi spreobrnil judovskega trgovca in oskrbovalca dvora Priska, s katerim je bil v prijateljskih odnosih.¹¹⁶ Hilperik se pri tem – bolj kot drugi merovinški kralji – izkaže za (na svoj način) pobožnega, izobraženega in teološko izšolanega, a morda je prav zato nanj vplival tudi anti-judaizem protijudovskih traktatov.¹¹⁷ Ker prijateljska prizadevanja in pogovori niso prinesli nikakršnega uspeha, je dal Hilperik Priska zapreti, da bi ga tako prisilil k spreobrnitvi. Kralj

¹¹³ S. J. Aronius, *Regesten zur Geschichte der Juden*, str. 11 in nasl.; Geisel, *Juden im Frankenreich*, str. 253–258. Omenjeni kralj je lahko samo Hildebert I., saj je bil Hildebert II. leta 575, ko je v tistem delu države, ki je imela središče v Parizu, prišel na oblast, star komaj pet let!

¹¹⁴ Venantius Fortunatus, *Carmina* V,5, ur. F. Leo, *MG AA*4,1, str. 107–112; Gregor. ep. Tur., *Historiae* 5,1, *Krusch* I, str. 205 in nasl.

¹¹⁵ Gl. o tem zlasti D. Claude, *Gregor von Tours und die Juden*, *Historisches Jahrbuch* 111, 1991, str. 137–147.

¹¹⁶ Gregor. ep. Tur., *Historiae* VI,5 in 17; *Krusch* I, str. 268–272; 286 in nasl.

¹¹⁷ Gl. o tem Geisler, *Juden im Frankenreich*, str. 286 in nasl. z op. 194.

se očitno ni ustavil pred prisilnimi krsti, kadar širjenje vere s pridigo ni obrodilo sadov. Prisk je prišel iz zapora šele z zvijačo, vendar ga je pozneje na poti k enemu od romarskih krajev sredi starega Pariza ubil konvertit, ki je bil kraljev krščenec.

Da je bil v tem nemirnem obdobju nenehnih notranjih vojn škof Teodor iz Marseilla odgovoren za neznano število prisilnih krstov, do katerih je v letih 590/591 prišlo v okolici mesta, je razvidno zgolj iz poročil judovskih trgovcev in iz protestnega pisma papeža Gregorja Velikega, ki je temeljilo na teh poročilih in bilo obenem naslovljeno tudi na arlskega škofa, najbrž zato, ker je bil za to območje pristojen metropolit. Gregor sicer pohvali prizadevanje za biblijsko nalogo o širjenju vere, ki izhaja iz pobožnosti, vendar pa svari pred posledicami krsta, do katerega ne pripelje prepričljiva pridiga, temveč prisila. To početje, kot zapiše, vodi samo k temu, da se bo krščenec vrnil k svoji stari poganski veri in bo s tem kot apostat zapisan večnemu pogubljenju.¹¹⁸ Medtem ko razsežnosti inkriminiranega početja ni mogoče ugotoviti in je morda bila zgolj neznatna, pa je čisto mogoče, da je papež Gregor s tem, ko je odločno zahteval, da se cerkveni predpisi upoštevajo, za nekaj časa odpravil prisilne krste, ki so jih občasno izvajali v merovinškem kraljestvu.

Šele čez čas se je ta problem pojavil znova. Po kroniki Psevdo Fredegarja, napisani leta 660, je cesar Heraklij na začetku 30. let 7. stoletja zadnjega vladarja celotnega merovinškega kraljestva, kralja Dagoberta I., pozval, naj da po zgledu bizantinskega cesarstva tudi v frankovski državi vse jude krstiti, in Dagobert je to tudi takoj storil.¹¹⁹ Za ta podatek, ki ga najdemo na začetku obdobja, za katerega imamo od vseh obdobj po antiki na voljo najmanj virov in ki naj bi trajalo stoletje in pol, nikjer ne najdemo potrditve. V bizantinskem cesarstvu (z izjemo Kartagine) so – najbrž zaradi krize, povezane z arabsko invazijo – uvedli skrajno malo učinkovitih prisilnih ukrepov, nikakor pa ni prišlo do občutnega upada judovskega prebivalstva. Zaradi uveljavljanja Justinijanovih zakonov je prišlo do omejitev pri ritualih judovske liturgije samo v Palestini, vendar pa je bilo teh omejitev ob skorajšnji arabski okupaciji tako ali tako kmalu konec.¹²⁰ Za frankovsko državo, za katero tako kot pri zahodnogotski državi ne moremo govoriti o administrativni strukturi, primerljivi s še dokaj nedotaknjeno bizantinsko organizacijo državne uprave, je veliko manj verjetno kot za Bizanc, da so po kraljevem navodilu opravljali prisilne spreobrnitve, če je cilj sploh bil prisilno spreobračanje, ne pa okrepljeno pridiganje za razširjanje krščanske vere. Vsekakor je kljub pomanjkanju virov občasno mogoče najti indice o prisotnosti judov tudi v poznejšem času; v ne opazno manjšem številu so judje še zlasti prisotni v frankovski državi karolinškega obdobja.¹²¹

Kot znamenje resnične prisilne spreobrnitve v času Dagoberta je služil podatek o spreobrnitvi vseh judov v Bourgesu, ki ga najdemo v življenjepis škofa Sulpicija iz Bourgesa (624–644), napisanem med letoma 647 in 671. Toda življenjepis poroča samo o tem, da Sulpicij ni bil več pripravljen prenašati prisotnosti heretikov, poganov in judov. Z molitvijo in blago pridigo je, kot navaja besedilo, najprej spreobrnil nekaj, nato pa kar vse jude, ki so v času, ko je življenjepis nastal, še sledili krščanskemu nauku.¹²² Te besede že nakazujejo, da so s pridigo, namenjeno širjenju vere, pridobili le nekaj judov (vendar za dalj časa), pri navedbi »vse jude« pa gre najbrž za pretiravanje. Če bi bilo to dogajanje – za kar sicer ni nikakršnega neposrednega namiga – res povezano z domnevnim Dagobertovim ukazom o pokristjanjevanju, bi zgolj

¹¹⁸ Gregor I, Reg. I,45; Linder II, 55 [703], str. 418 in nasl.

¹¹⁹ Ps.-Fredegar, Chron. IV, 65, ur. A. Kusternig, *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*, IVa, 1982, str. 430 in nasl.

¹²⁰ A. Sharf, *Byzantine Jewry*, 1971, 1971, str. 47–60.

¹²¹ Geisel, *Juden im Frankenreich*, str. 340–357.

¹²² V. Sulpicii ep. Biturig., c. 4, ur. B. Krusch, *SSRM* 4, 1902, str. 374 in nasl.; Geisel, *prav tam*, str. 351–354.

potrdilo, da si je Dagobert prizadeval predvsem za spreobračanje s pomočjo intenzivnejšega pridiganja, kar je bilo tudi v skladu s cerkvenim in rimskim pravom.

Prav na to, da mora biti merilo rimsko pravo, je v svojih pisnih odgovorih vztrajno opozarjal papež Gregor Veliki (591–604), ki se je težnjam po prisilnem spreobračanju in preprečevanju izvajanja judovske vere, zlasti v Italiji, odločno postavil po robu. Tako je spomladi leta 591 grajal škofa Petra iz Terracine, ker je tamkajšnje jude dvakrat pregnal iz sinagoge. Gregorjeve besede nakazujejo, da je skušal škof spreobrnitev doseči s prisilo, saj ga Gregor opomni, naj jude za enotnost vere pridobi z blagostjo, dobroto, spodbujanjem in pregovarjanjem, ne pa z grožnjami in ustrahovanjem. Ker ta opomin očitno ni zalegel, je Gregor škofoma sosednjih krajev, Formie in Fondija, naročil, naj judom iz Terracine po rimskem pravu zagotovita svobodno izvajanje vere.¹²³

Leta 598 se je moral Gregor v dveh pismih, od katerih je enega naslovil na škofa Viktorja (Victorja), drugega pa na cerkvenega advokata (defensorja) Fantinusa, znova ukvarjati s podobnim primerom – z razlastitvijo sinagog v Palermu in njihovo posvetitvijo v cerkve. Junija je Gregor škofa pozval, naj si natančno prebere ustrezne zakone in jih upošteva, zato da ne bo naredil kaj protipravnega in da judje ne bodo utrpeli očitne krivice. V primeru dvoma naj pravično odločitev sprejmejo sodniki, ki jih izbereta obe strani, v skrajnem primeru pa sam papež; do takrat naj se škof odpove posvetitvam sinagog v cerkve. Na začetku tega pisma je Gregor zapisal stavek, ki je še v visokem in poznem srednjem veku v listinah predstavljal osnovno načelo odnosa papežev do judov: »Medtem ko si judje po eni strani v sinagogah ne smejo dovoliti tega, česar jim zakon ne dopušča, jih po drugi strani nihče ne sme ovirati pri tem, kar jim je priznano.«¹²⁴ Ker škof očitno tudi v tem primeru ni popustil, je Gregor pooblastil defensorja, naj na podlagi ocene stroškov, ki jo bodo podali neodvisni izvedenci, škofa pripravi do tega, da judom poplača škodo in jim poleg tega vrne zasežene knjige in dragocenosti iz sinagog.¹²⁵

Naslednje leto je neki konvertit (škof tedaj ni sodeloval) zasedel sinagogo v Cagliariu na Sardiniji; vanjo je prinesel tudi križ in sliko Madone, do veljavne posvetitve pa ni prišlo. Papež se je znova skliceval na rimsko pravno pravilo, po katerem judje ne smejo postavljati novih sinagog, smejo pa nemoteno uporabljati stare, in škofu naročil, naj križ in sliko Madone s primerno spoštljivostjo odstrani ter judom vrne sinagogo.¹²⁶ Še leta 602 je moral Gregor preprečiti motenje in oviranje judovskih slovesnosti v Neaplju in opozoriti, da to ni primeren način pridobivanja judov za krst.¹²⁷

Medtem ko je torej Gregor na eni strani ostro obsojal vsakršno uporabo nasilja proti judom, ki so se ga cerkvene instance v Franciji in Italiji tudi v njegovem času občasno še posluževale, si je na drugi strani še naprej prizadeval za spreobrnitev judov na prijazen način. K uresničevanju tega cilja je, očitno ne povsem brez uspeha, prispeval tudi s podeljevanjem privilegijev ter s finančno pomočjo in z znižanjem davkov pri judovskih zakupnikih na Siciliji in morda tudi v Kampaniji.¹²⁸ H kolonom na cerkveni zemlji so najbrž deloma spadali

¹²³ Gregor I., Reg. I, 34; 2, 6; Linder II, [702; 706], str. 417 in nasl.; 421 in nasl.; gl. o tem in o nadaljnjem tudi zgoraj op. 76–78

¹²⁴ Gregor I., Reg. 8, 25; prav tam, [716], str. 433 in nasl.: *Sicut Iudaeis non debet esse licentia quicquam in synagogis suis ultra quam permissum est lege praesumere, ita in his, quae eis concessa sunt nullum debent praeiudicium sustinere*; gl. o tem S. Grayzel, *The Papal Bull Sicut Iudaeis*, v: M. Ben-Horin et al. (ur.) *Studies and Essays in Honor of A. A. Neuman*, 1962, str. 243–280.

¹²⁵ Gregor I., Reg. 9, 38; Linder II, [717], str. 434 in nasl.

¹²⁶ Gregor I., Reg. 9, 196; prav tam, [719], str. 438 in nasl.; prim. CTh 16, 8, 25; 27; Nov. Th. III, CJ 1, 9, 18; Linder I, 47, 49; 53; str. 287 in nasl.; 295 in nasl., 326–337.

¹²⁷ Gregor I., Reg. 13, 13; Linder II, [723], str. 442 in nasl.

¹²⁸ Gregor I., Reg. 2, 38; 4, 31; 5, 7; 8, 23; Linder II, [707; 711; 715], str. 423; 427 in nasl.; 432 in nasl.

tudi judje v Clermontu, ki jim je škof Avit v primeru, da zavrnejo krst, zagrozil z odvzemom zakupne zemlje.¹²⁹ Bolj verjetno so do omembe vrednega upada judovskega prebivalstva v tem času pripeljali blažji ukrepi za spreobračanje, ki jih je zagovarjal papež Gregor, ne pa prisilne spreobrnitve celotnih judovskih skupnosti, vendar pa so zadevali predvsem revnejše sloje. Tudi v severni Italiji naj bi potekalo nasilno pokristjanjevanje judov pod grožnjo smrti; v znamenju dokončne katolizacije Langobardov naj bi ga – verjetno v drugem obdobju svojega vladanja – izvajal langobardski kralj Perktarit (661–662, 671–680). Toda o tem poroča zgolj pesem v čast sinodi v Pavii leta 698.¹³⁰ Kako učinkovit je bil ta ukaz o pokristjanjevanju, pa ni znano. Skromni podatki o položaju judov so sprva značilni tudi za vire pod Karolingi, vendar pa ravno maloštevilna pričevanja iz časa Pipina in Karla Velikega prej kažejo na to, da so jude naklonjeno tolerirali, dejstvo, da ni negativnih poročil, pa najbrž pomeni, da so bili njihovi eksistenčni pogoji znosni. Nedvomno se je v tem času Justinijanova prepoved, po kateri judje niso smeli imeti krščanskih sužnjev, uveljavila tudi na krščanskem Zahodu. Sem so jo najbrž posredovali prek ustreznih pravnih odlokov Gregorja Velikega. Temu v prid vsekakor govori dejstvo, da v pravnih zbirkah iz karolinškega časa najdemo dva Gregorjeva pisna odgovora na to temo.¹³¹

Na podlagi zgolj naključno ohranjenih judovskih privilegijev Ludvika Pobožnega je poleg tega mogoče ugotoviti, da se je odnos cesarskega dvora do judov občutno izboljšal. S temi privilegiji so Karolingi vpeljali usmeritev, ki naj bi zvezo med vladarji in judi za ves visoki srednji vek in tudi za poznejši čas postavila na nove temelje; tako se listine Henrika IV. o judih iz Wormsa in Speyerja (listine, ki so jih prevzeli tudi njegovi nasledniki) na privilegije, ki jih je judom več kot 250 let pred tem podelil Ludvik Pobožni, ne navezujejo le vsebinsko, ampak jih deloma tudi citirajo.¹³² Te listine, med katerimi je iz ene, ki je zadevala jude v Lyonu, že mogoče sklepati, da je veljala za vso skupnost, delujejo s svojimi pogoji, ki so za jude nadvse ugodni, že kar kot izvodi, pripravljeni za prejemnike. Tako so judje lahko Ludvika Pobožnega pripravili do tega, da jim je – razen ob praznikih – dovolil zaposliti krščanske najemniške delavce ter da so smeli kupovati in imeti poganske sužnje. Da bi judom zagotovil vsaj to nesvobodno delovno silo, je cesar poleg tega prepovedal, da jim njihove nekrščanske sužnje s krstom kdo odvzame.¹³³ Ta odredba, ki ni upoštevala zapovedi o širjenju krščanske vere, se je kljub vsemu sklicevala na kanonsko pravo, in sicer očitno na kanon 3 koncila v Gangri iz leta 342, pri katerem pa je seveda šlo za odziv na povsem drugačno situacijo.¹³⁴ Iz tega kanona je vsekakor razvidno, da so imeli judovski in krščanski *domini* enak pravni položaj. Dejstvo, da so imeli judje še naprej nekrščanske sužnje, ki jih nihče ni smel krstiti, obenem pa so jih njihovi gospodarji spreobračali k judovstvu, je privedlo do hudih sporov med cesarjem Ludvikom Pobožnim in lyonskim nadškofom. Ogorčenost nadškofa Agobarda iz Lyona (816–840) nad prepovedjo krsta je sicer razumljiva, vendar pa proti cesarjevi volji

¹²⁹ Venantius Fortunatus, Carm. V,5, verz 69 in nasl. (kot op. 114), str. 110: *redde, colone, locum, tua duc contagia tecum; aut ea sit sedes, si tenet una fides...*

¹³⁰ Carmen de synodo Ticin., v. 5–10, ur. L. BETHMANN, MG SSRL, 1878, str. 190: *...Iudaeos fecit baptizandos, credere qui renuerunt, gladium peremere...*

¹³¹ Gregor, Reg. 9, 214/216: *Mirati sumus*; 9, 104: *Christiana mancipia*; Linder II, [720 in nasl.; 718], str. 440 in nasl.; 436 in nasl.; Amolo, ep. Lugdun., Contra Iudaeos, c. 50, MPL 116, stolpec 447 in nasl.; Conc. Meld.-Paris, A. 845/46, c. 73; Linder II, 93 [866], str. 541; prim. spodaj Prilogo 3.

¹³² Gl. o tem spodaj Prilogo 6.

¹³³ *Formulae Imperiales* 30; 31, Linder II, 47 [572 in nasl.], str. 333, vrsta 18 in nasl.; 334, v. 25–36; 336 v. 19–23.

¹³⁴ Conc. Gangr., c. 3, Mansi 2, 1901, stolpca 1102 in 1106: *Si quia servum praetextu divini cultus doceat dominum contemnere proprium, ut discedat ab eius obsequio, nec ei cum benevolentia et omni honore deserviat, anatema sit.*

te prepovedi ni mogel razveljaviti. Še več – prepoved so pozneje med judovske privilegije vključili tudi Henrik IV., Friderik I. in Friderik II., s tem pa je prešla v cesarsko judovsko pravo visokega in poznega srednjega veka.¹³⁵

Spori med karolinškimi vladarji in Cerkvijo so se nadaljevali tudi v času Ludvikovih in Agobardovih naslednikov. Na koncilu v Meauxu/Parizu leta 845/846 so na osnovi zgodnejših karolinških pravnih zbirk sestavili seznam zgolj diskriminirajočih in izključujočih pravnih določil za jude, ki so izhajala predvsem z galsko-frankovskih sinod (10), pa tudi neposredno iz rimskega prava (6), med drugim iz 3. novele Teodozija II., ter s 4. koncila v Toledu (5) in s koncila v Laodikeji (2).¹³⁶ Zahodnofrankovski kralj Karel Plešasti, ki je bil pristojen za ta koncil, je sicer zavrnil ratifikacijo teh kanonov, vendar so vseeno imeli nekaj učinka, predvsem so prav judovske kanone naprej razširjali kot domnevne določbe (*Pseudo Capitula*) Karla Velikega. Pri tem je zlasti pomemben kanon 60 s 4. koncila v Toledu, po katerem je treba judovske otroke ločiti od staršev in jih vzgajati krščansko. Iz konteksta je razvidno, da so bili tu prvotno mišljeni samo krščeni judje, ki so se pozneje vrnili k svoji veri, tako da dobesedna navedba te zahteve brez omenjenega dopolnila pomeni napačno interpretacijo.¹³⁷ Kljub temu so škofje z območja Rone in Saone, morda s cesarjevim privoljenjem, to pravno pravilo uresničili. V anonimno posredovanem pismu nekega škofa, domnevno Agobardovega naslednika nadškofa Amola iz Lyona (841–852), za neimenovanega cesarja, najbrž Lotarja I. (840–855), pri katerem je koncil v Meauxu/Parizu treba obravnavati kot *terminus post*, pošiljatelj poroča o akciji spreobračanja s pridigami.¹³⁸ Ta akcija naj bi prinesla precej uspeha in naj bi še zlasti prevzela nezrele fante (*pueros es innocentes*), zato so neverni starši svoje otroke iz mest Chalon, Mâcon in Vienne bojda ponoči naskrivaj odpeljali v Arles. Kljub temu je – kot beremo v pismu – pošiljatelju uspelo nekatere od teh otrok (vsega skupaj 47) ločiti od staršev in jih predati v veri zanesljivim menihom, ki so jih nato krščansko vzgajali in pripravili na krst. V zaključku pisma pošiljatelj apelira na cesarjevo pobožnost in ga poziva, naj arlskega (nad)škofa pripravi do tega, da bo tudi tiste otroke, ki so jih tam spravili na varno, pridobil za dušni blagor. Nadškof iz Arlesa je otroke očitno vzel v zaščito. Avtor pisma pri tem dogajanju poudarja, da otroci vero spremenijo »prostovoljno«, starše, ki hočejo to preprečiti, pa obtoži uporabe sile. Drugega o tem dogajanju in morebitnih odzivih s posvetne ali cerkvene strani ni znano.

Medtem ko je za Lotarja I. sicer zelo težko dokazati, da judom ni bil posebno naklonjen,¹³⁹ pa njegovemu sinu in nasledniku Ludviku II., ki je bil od leta 850 cesar (seveda zgolj v frankovsko-lombardskem delu države), pripisujejo protijudovske ukrepe. Že sinoda v Pavii je bojda leta 850 odgovornim oblastnikom zagrozila, da bodo izobčeni, če bodo jude še naprej imenovali za mitničarje in sodnike ter jim s tem priznavali oblast nad kristjani. Cesar Ludvik naj bi nato leta 855 v nekem ediktu odredil izgon vseh judov iz *regnum Italicum* do oktobra tistega leta.¹⁴⁰ Kako učinkovit je bil ta ukaz, ni znano, dejstvo pa je, da jude tudi v severni Italiji pozneje še najdemo.

Problem kanona 60 s 4. koncila v Toledu, ki je zadeval krst judovskih otrok in ki ga je koncil v Meauxu/Parizu znova uveljavil, je seveda obstajal še naprej. Pomisleke vsekakor zbuja dejstvo, da so judovski privilegiji, ki jih je Henrik IV. leta 1090 sprejel za Speyer in

¹³⁵ Gl. o tem listine Henrika IV. in Friderika I.; Linder II, 49 [609 in nasl.; 593], str. 392,6; 397,8; 354,8.

¹³⁶ Conc. Meld./Paris, c. 73–75, prav tam, 93 [866], str. 539–548; prim. spodaj Prilogo 3.

¹³⁷ Bronisch, Judengesetzgebung, str. 61–68, tukaj zlasti 64 in nasl.; prim. zgoraj str. 22 in nasl.

¹³⁸ Agobardi Lugdun. Archep. Ep. 19, De baptizatis Hebraeis (kot zgoraj op. 32), str. 239.

¹³⁹ Toda prim. J. Aronius, Regesten zur Geschichte der Juden, 1902, 117^a, str. 51 o nameri, da prisilno krstijo judovskega financerja.

¹⁴⁰ Synodus Papiens., c. 24; Cap. Luwig II., Linder II, 94, str. 548 in nasl.; 48, [588], str. 348 in nasl.

Worms, v poznejših ponovitvah napeljevali h kaznivemu dejanju (kar pa Ludviku Pobožnemu očitno še ni bilo znano), saj so kristjani judovske sinove in hčere ugrabljali ter jih proti njihovi volji pokristjanjevali.¹⁴¹ Možno je, da je že v času pred uzakonjenjem listine, leta 1011/1012 v Mainzu, preganjanje judov privedlo do podobnih dogodkov; na to, kot je videti, namiguje *zeliha* (molitev za pokoro) rabina Gerschoma ben Jehude.¹⁴² Pri tem je sicer mogoče šlo tudi za pozen odziv na dogajanje na območju Rone in Saone, a vsekakor so se judovski prosilci privilegija Henrika IV., ki se je prav tako izkazal za tipičen izvod, pripravljen za prejemnika,¹⁴³ očitno bali ponovitev.

Nasprotja med odnosom, ki so ga do judov imeli posvetni oblastnik in škofje, pridejo na dan tudi v času, ko zgodovina vzhodnofrankovske države postane nemška zgodovina. Povod za ponovno krizo je tako kot v času Heraklija I. dal Bizanc. Že cesarja iz t. i. makedonske dinastije, Bazilej I. (867–886) in Leon VI. (886–912), sta zapovedala prisilne spreobrnitve judov, ki pa niso dosegle prepričljivega in dolgotrajnega uspeha.¹⁴⁴ Dve desetletji pozneje je cesar Romanos Lakapenos (920–944) poskusil znova.

V zvezi s tem *breviarium* o kanonih (*canones*) z državne sinode v Erfurtu, ki jo je vodil Henrik I., v *prooemium* poroča o pismu, ki so ga iz Jeruzalema poslali v Konstantinopol, od tam pa prek Rima kralju Henriku. Poleg tega je ohranjeno tudi izčrpno pismo beneškega doža Petra Candidijana II. in patriarha Marina iz Gradeža, napisano za kralja Henrika, nadškofa Hildeberta iz Mainza ter za nemški episkopat (in sicer v dveh rokopisih, ki datirata še v 10. stoletje),¹⁴⁵ ki te dogodke podrobneje osvetljuje. Vprašanje, ali sta omenjeni pismi identični, ostaja nerešeno; dejstvo, da imata različna pošiljatelja in da se po vsebini nikakor ne ujemata, pa temu prej nasprotuje. Po navedbah beneškega pisma je patriarh po spreobrnitvi vseh jeruzalemskih judov cesarja Romanusa pozval, naj tudi on v svojem cesarstvu krsti vse jude, in judje so to bojda tudi prostovoljno sprejeli. Po navedbah v *breviarium* je jeruzalemski patriarh, nasprotno, zahteval, naj vse jude krstijo ali pa jih izključijo iz skupnosti kristjanov.¹⁴⁶

S tem so o izgonu judov, ki so ga takrat že prakticirali v Clermontu, tudi na Zahodu prvič splošneje razmišljali kot o sredstvu, s katerim bi lahko jude prisilili, da se krstijo; razlog za to očitno ni bilo le dejstvo, da prisilni krsti, ki so jih do takrat odrejali, niso dali zadovoljivih rezultatov, ampak tudi to, da so bili cerkvenopravno sporni (če ne še kaj več). V nasprotju s tem je bilo izbiro med krstom in izselitvijo mogoče prikazati kot prostovoljno odločitev; na podoben način je to v cerkvenem pravu visokega srednjega veka opredelil Inocenc III.¹⁴⁷ V

¹⁴¹ Diplomata Henrici IV., Linder II, [609 in nasl.; 593], str. 392,5; 397,7; 354,7: *Nullus filios aut filias eorum invitos baptizare presumat aut, si captos vi vel furtim raptus vel coactos baptizaverit...*

¹⁴² S. Hirschhorn, *Tora, wer wird dich nun erheben?* Pijutim Mimagenza, 1995, str. 315: *Weggerissen sind meine Kinder... weit entfernt von ihrem Gotte... O zelihot oziroma pijutim gl. tudi spodaj str. 32.*

¹⁴³ Prim. F. Lotter, *Talmudisches Recht in den Judenprivilegien Heinrichs IV?* Archiv für Kulturgeschichte 72, 1990, tukaj zlasti str. 36 in nasl.

¹⁴⁴ O tem in o nadaljnjem gl. A. Sharf, *Byzantine Jewry from Justinian to the forth Crusade*, 1971, str. 82–100.

¹⁴⁵ Synode von Erfurt, ur. E.–D. Hehl, MG, Conc. 6, 1987, str. 98–100; 110–114; Linder II, 98, str. 553–557; F. Lotter, *Zu den Anfängen deutsch-jüdischer Symbiose in frühottonischer Zeit*, Archiv für Kulturgeschichte 55, 1973, tukaj str. 6–12.

¹⁴⁶ Linder II, 98, [874], str. 553–557, *epistola: ...commonendo, ut sicut Ierosoli omnes Iudei christiani facti sunt, ita et in suum imperium omnes Iudeos ad Christi fidem converteret. Quod vero ipse imperator [audiens] omnes Iudeos baptizari iussit et ipsi Hebrei...spontanea voluntate crediderunt et baptizati sunt...; breviarium: ...precipiebatur in eadem epistola, ut omnes Iudei inter christianos commorantes aut baptizarentur aut a tota christianitate excluderentur; epistola: ...commonendo, ut sicut Ierosoli omnes Iudei christiani facti sunt, ita et in suum imperium omnes Iudeos ad Christi fidem converteret. Quod vero ipse imperator [audiens] omnes Iudeos baptizari iussit et ipsi Hebrei...spontanea voluntate crediderunt et baptizati sunt...Qua de re...baptizari eos precipiatis...Si quis vero Hebreus baptizari noluerit,...confusus et repudiatus de vestro regno abscedat...*

¹⁴⁷ Gl. o tem F. Lotter, *Geltungsbereich und Wirksamkeit des Rechts der kaiserlichen Judenprivilegien im Hochmittelalter*, Aschkenas 1, 1991, str. 52–55.

tem času so v bizantinskem cesarstvu res izpričani tovrstni prisilni krsti, ki so se jim številni judje izognili le tako, da so zbežali k Hazarom.¹⁴⁸ Poleg tega je cesar (ali pa konstantinopelski patriarh) v pismu, ki ga je poslal v Rim in Benetke, očitno posredoval poziv jeruzalemskega patriarha. Beneško pismo za primer, ko judje zavrnejo krst, sicer ne zahteva odkrito, naj judje izženejo, ampak da naj razglasijo omejitve glede trgovanja, ki bodo judom onemogočile nadaljnje bivanje v deželi.¹⁴⁹ Glede na to, da iz sinodalnih aktov ni razviden nikakršen odziv na zahtevo, naj judje krstijo ali pa izženejo iz dežele, sta kralj Henrik in zbrani episkopat to zahtevo očitno zavrnili.

Kljub temu se je nadškof Friderik iz Mainza, ki je kot nadkaplan zagotovo odločal o erfurtskih sinodalnih aktih, takoj ko je leta 937 zasedel svoj položaj, znova lotil vprašanja, ali se judje smejo postaviti pred izbiro »krst ali izgon«. Pri nekem duhovniku Gerhardu si je zato priskrbel kanonsko pisno utemeljitev tudi glede tega vprašanja. Duhovnik se v svoji utemeljitvi, ki v edinem ohranjenem izvodu obsega 18 folio strani, tej temi posveča zgolj na 8 straneh in 1/3.¹⁵⁰ Tri folio strani vsebujejo izvlečke iz pisma Psevdo Dionizija Areopagita *Ad Demophilum*, katerega bistvo je izraženo v navezavi na izbrana mesta iz Nove zaveze: »Nevedne moramo poučiti, ne pa mučiti, tako kot tudi slepim ne povzročamo bolečin, temveč jih vodimo za roko.« Sledijo pravna besedila o tej temi, vzeta skoraj izključno iz dveh kompleksov virov. Iz življenjepisa Gregorja Velikega avtorja Janeza Diakona iz Rima (825–880) so vzeti izvlečki iz devetih Gregorjevih pisem z ustreznimi vmesnimi besedili, iz *Pseudo Capitula* Karla Velikega (akti cerkvenih zborov iz Meauxa/Pariza) pa še dve drugi Gregorjevi pismi,¹⁵¹ trije odlomki iz *Codex Theodosianus* in 3. novele Teodozija II. ter dve besedili iz aktov s sinod v Epaonu in Mâconu.¹⁵²

Čeprav Gerhardova pravna utemeljitev ni imela opaznega vpliva na nadaljnji razvoj, pa je vseeno pomembna kot dokaz, da so rimskopravna načela, ki so se jih tu znova poslužili in so tudi osnova Gregorjevih pisem, pri odnosu do judov v zgodnjeotonskem obdobju še lahko imela glavno vlogo. Kljub prevladi diskriminatornih elementov, predvsem v 3. noveli Teodozija II. (ki kristjanom prepoveduje, da bi obedovali skupaj z judi, judom pa, da bi prevzemali dostojanstva, gradili nove sinagoge, imeli krščanske sužnje, nekrščanske pa obrezovali ali jih spreobračali v judovstvo), se je splošno stanje v primerjavi z Meauxom/Parizom opazno spremenilo. Tudi pri pravnih besedilih stoji zavračanje nasilnega spreobračanja na začetku, v središču pa je stavek *Sicut Iudaeis*,¹⁵³ ki judom v nasprotju s pravnimi omejitvami jamči tudi zaščito in posest. Zakoni iz Gerhardove pisne utemeljitve tako kot prisilno spreobrnitev načelno izključujejo tudi izgon.

Toda nadškof se z Gerhardovo pisno utemeljitvijo vseeno ni zadovoljil in je skupaj z volilno prijavo papeža Leona VII. ter s tem povezano veroizpovedjo izrazil tudi željo, da bi to vero pridigal poganom in judom. Iz papeževega odgovora, t. i. vikariatskega privilegija, je razvidno bistvo izgubljenega vprašanja – ali je bolje, »da judje podvržemo sveti veri ali da jih izženemo

¹⁴⁸ J. Starr, *The Jews in the Byzantine Empire 641–1204*, Texte und Forschungen zur byzantinisch-neugriechischen Philologie 30, 1939, str. 151 in nasl.

¹⁴⁹ Linder II, str. 555 in nasl.: ...*Qua de re...baptizari eos precipiatis...Si quis vero Hebreus baptizari noluerit, precipite, ut signum crucis in nullo metallo...nec in aliqua specie...contingat, et ipse Hebreus...confusus et repudiatus de vestro regno abscedat...*

¹⁵⁰ F. Lotter, *Der Brief des Priesters Gerhard an den Eb. Friedrich von Mainz*, VuF, 17, 1975, str. 35 in nasl.; 109 in nasl.; gl. o tem spodaj Prilogo 4.

¹⁵¹ Gre za naslednja pisma Gregorja I.: Reg. I,45; 3,37, 4,9; 4,21; 6,29; 6,30; 7,21; 8,21; 8,25 iz Vita Gregorii, ter 9, 104 in 9,213/15 iz domnevnih določb (*Pseudo Capitula*) Karla Velikega, gl. Lotter, *Priester Gerhard*, str. 112–117; Linder II, 129, [1140–1144], str. 622–633.

¹⁵² O tem podrobno Linder, prav tam, str. 630–633.

¹⁵³ Gl. o tem zgoraj op. 124.

iz njegovih mest /mest, podrejenih nadškofu Frideriku, op. prev./«. ¹⁵⁴ Potemtakem je Friderik še vedno tehtal, ali naj jude prisili h krstu ali naj jih raje izžene. Potrpežljivo in dobrohotno širjenje vere s pridiganjem, k čemur so ga izrecno pozivali Psevdo Dionizij Areopagit in citati Gregorja Velikega, se mu je verjetno zdelo manj obetavno. Ker govori o svojih *civitatibus* in ker so judje v tistem času v najboljšem primeru živeli na območju škofijskih sedežev ob Renu, je očitno možno, da je Friderik kot papeški vikar in *Primas Germaniae* pretendiral tudi na položaj, ki bi bil njegovim škofovskim kolegom nadrejen in bi mu dal pravico, da po potrebi poskrbi tudi za izgon judov v mestnih središčih, ki niso pod njegovim neposrednim nadzorom. Papežev odgovor je zanj seveda pomenil streznitev. Čeprav tudi Leon kot zadnje možnosti ne zavrača izгона, pa ga s tem, ko tako poudarjeno zahteva potrpežljivo širjenje vere s pridiganjem, za kar se je zavzemal tudi Gerhard, praktično izključi. Poleg tega je tudi hud spor s kraljem Otonom I., ki je izbruhnil kmalu zatem, komaj dopuščal ukrepe proti judom, sprejete proti kraljevi volji. Nenazadnje pa moramo na podlagi pisma, ki ga je nadškof Friderik poslal papežu in o katerem lahko sklepamo iz papeževega odgovora, priti do zaključka, da so bile že leta 937 v središčih nekaterih mest vzhodnofrankovsko-nemške države omembe vredne judovske naselbine.

Po vsem tem lahko ugotovimo, da so bili odnosi med judi in kristjani v tem času na splošno zadovoljivi. V 10. stoletju so se verjetno razvijali razmeroma nemoteno, o čemer pričajo zlasti zgodnji pisni odgovori renskih rabinov. ¹⁵⁵ To judovsko-krščansko sloglo so nato za nekaj časa prekinile vesti iz Jeruzalema o preganjanju kristjanov in uničevanju cerkva; med njimi je še prav posebej odmevala novica, da je kalif Al Hakim oktobra leta 1008 uničil cerkev Božjega groba, septembra leta 1009 pa Kristusov grob. ¹⁵⁶ Čeprav so takrat preganjali tudi jude, so v Evropi krivdo za omenjeno gorje pripisali prav njim.

V ta kontekst najbrž spada tudi poročilo iz Quedlinburških analov o letu 1012, v katerem piše, da se je kralj Henrik II. odločil, da bo iz Mainza izgnal jude in da »so tudi ovrgli blaznost določenih krivovercev«. ¹⁵⁷ A ker so ukaz za izgon, kot je videti, znova odpravili že januarja 1013, je bolj verjetno, da ga je treba pripisati državnemu zboru v Mainzu julija 1011, njegov preklic pa postaviti v november 1012, ko se je kralj kratek čas spet mudil v Mainzu. Ker je to poročilo povsem osamljeno, ga v raziskavah pogosto niso jemali resno. Vseeno pa judovske religiozne pesmi (*pijutim*), zlasti tiste, ki jih je napisal mainški rabin Gerschom Ben Jehuda, dopuščajo sklep, da so jude takrat preganjali in jih prisilno spreobračali. ¹⁵⁸ Časovno je dogodkom v Mainzu blizu podobno dogajanje v Limogesu, kjer je po navedbah *Historiae* Ademarja iz Chabannesa škof Alduin leta 1010 odredil, da morajo vsi judje sprejeti krščansko vero ali pa zapustiti mesto. En mesec so potekali misijonski pogovori, toda spreobrnilo so se samo trije ali štirje judje. ¹⁵⁹ Po tem poročilu preide Ademar k uničenju Kristusovega groba in h kalifovemu preganjanju kristjanov, krivdo za to pa pripiše judom. Neposredno zvezo med

¹⁵⁴ Lotter, *Anfänge*, str. 15 in nasl. z op. 47: *...utrum melius sit eos sacrae religioni subiugare an de civitatibus vestris expellere*.

¹⁵⁵ Irving A. Agus, *Urban civilization in Pre-Crusade Europe*, 1968, str. 32–43; H.–G. v. Mutius, *Rechtsentscheide rheinischer Rabbinen vor dem ersten Kreuzzug*, 1984, str. 21; 55 in nasl.; 150.

¹⁵⁶ R. Landes, *The Massacres of 1010: On the Origins of popular Anti-Jewish Violence in Western Europe*, v: *From Witness to Witchcraft (Wolfenbütteler Mittelalter-Studien 11)*, 1996, str. 79–112.

¹⁵⁷ Ann. Quedlinburg., A. 1012, ur. G. H. Pertz, *MG SS 3*, 1839, str. 89: *Expulsio Iudaeorum facta est a rege in Mogontia, sed et quorundam haereticorum refutata est insania.*; o tem F. Lotter, *Die Vertreibung der Juden aus Mainz 1012 und der antijüdische Traktat des Hofgeistlichen Heinrich*, v: *Judenvertreibungen in Mittelalter und früher Neuzeit (Forschungen zur Geschichte der Juden, A9)*, 1999, str. 44–53, tukaj zlasti str. 37–40.

¹⁵⁸ Hirschhorn, *Tora* (kot zgoraj op. 142), zlasti str. 261; 267; 299; 303; 313 in nasl.

¹⁵⁹ Ademar, *Historiae*, 3,47; ur. G. H. Pertz, *MG SS 4*, 1841, str. 136 in nasl.: *Hilduinus episcopus Iudeos Lemo-vicae ad baptismus compulit, lege prolata, ut aut Christiani essent aut de civitate recederent...*

preganjanjem judov in dogodki v Palestini nekoliko pozneje, leta 1044, v svoji *Historiae* prikaže Rodulfus Glaber. Po njegovih navedbah so judje iz Orléansa kalifa pregovorili k temu, da je uničil cerkev Božjega groba, kristjani pa so nato sklenili, da bodo jude pregnali iz svojih mest, če se ne bodo spreobrnili in opustili svojih verskih obredov. Veliko judov naj bi tako ali drugače ubili kristjani, nekaj se jih je pobilo tudi med seboj, ostali pa so se iz strahu pred smrtjo dali krstiti, vendar so se pozneje vsi vrnili k svoji stari veri.¹⁶⁰ Vprašanje, koliko je v tem poročilu pretiravanja, ostaja odprto, vsekakor pa so v njem že opisani vzorci vedenja, ki so dobro dokumentirani za preganjanje v času prve križarske vojne in s katerimi se v stoletjih poprej še nismo srečali. Zaradi tega je malo verjetno, da so te zgodbe, ki se navezujejo na Al Hakimovo preganjanje, izmišljene, čeprav so jih ljudje skozi ustno izročilo verjetno priredili. Pri tem je pomemben podatek, da tudi francoski poročevalci navajajo, da se je preganjanje judov hitro zaključilo.

Tako kot zgoraj opisane dogodke naj bi bilo tudi prisilno pokristjanjevanje in izganjanje judov iz Mainza mogoče pojasniti z dogodki v Palestini. Vendar pa obstajajo tudi drugi razlogi, ki so morda že pred izdajo edikta o pregonu okrepili kraljev odklonilen odnos do judov. Tako je na primer Wecelin, duhovnik vojvode Konrada I. s Koroške, ki je imel na območju Wormsa bogate alodije, v letih 1006/1007 prestopil v judovstvo in v enem (ali več?) poznejših pismih napadel krščanski nauk, kar je kralja Henrika skrajno razjezilo. Kralj je zatem dvornemu duhovniku Henriku – morda istoimenskemu poznejšemu *cancellariusu*, parmskemu škofu ter tesnemu zaupniku kralja in poznejšega cesarja (kronanje leta 1014) – naročil, naj ovrže apostatove teze. Henrik je nato napisal traktat o Jezusovem rojstvu, ki deluje bolj kot kakšna misijonska pridiga za jude.¹⁶¹ Čisto možno je, da se je prav zaradi Wecelinovih stikov z Mainzem in s tamkajšnjimi judovskimi učenjaki – morda ne povsem neupravičeno – porodil očitek, da so bili za Wecelinovo odvrnitev od krščanske vere krivi mainški judje. Približno sočasno bi jezo kralja Henrika nad judi lahko okrepilo tudi dejstvo, da je meišenški mejni grof leta 1009 povzročil zgražanje, ko je podložnike, ki si jih je v številnih fajdah pridobil od svojih nasprotnikov, prodal judom. Ker so bili med temi podložniki tudi kristjani, je tako kršil sklep cerkvenega sodišča iz leta 1006, v katerem je Henrik, sklicujoč se na cerkveno pravo in papeževo pooblastilo, strogo prepovedal prodajo kristjanov poganom, s čimer so bili verjetno mišljeni vsi nekristjani.¹⁶² Sklicevanje na kanonsko pravo je Henrika med drugim verjetno pripravilo tudi do tega, da je dekret o spreobračanju in izgonu judov zelo kmalu spet preklical. Zaradi dviga duhovne in posvetne izobrazbe ter vedno večjega pomena cerkvenega prava so prisilne spreobrnitve in izgoni, kot so jih do takrat prakticirali, vse bolj izgubljali svoj temelj.

Nekaj let zatem ko je bila judovsko-krščanska sloga skaljena (med drugim zaradi dogodkov v Mainzu), je oblikovanje novega cerkvenega prava o judih z dekretom Burkharda iz Wormsa (1000–1025) doseglo novo stopnjo razvoja, ki že napoveduje pravni zbirki Iva iz Chartresa (1090–1116) in (še bolj) Gracijana (okoli leta 1142), katerih jedro predstavlja pravo na novo oblikovano pravo.¹⁶³ Od skupno 23 Burkhardovih določb o judih (iz 22 kanonov) jih je 12 (11) zbranih v 4. knjigi o zakramentu krsta, medtem ko ostale najdemo v drugih knjigah. V njih so uporabljeni najrazličnejši viri; približno polovico (11) Burchardovih kanonov o judih predstavljajo odločbe galsko-frankovskih sinod in 4. koncila v Toledu, nadaljnjih pet kanonov pa cerkvenopravna zbirka Regina iz Prüma *De synodalibus causis*. S tem se vidno

¹⁶⁰ Rodulfus Glaber, *Historiae*, 3,24 in nasl., ur. N. Bulst, 1989, str. 132–136. Glede verodostojnosti besedil gl. Landes, *Massacres*, zlasti str. 81–88.

¹⁶¹ S. Lotter, *Vertreibung*, str. 53–74: *Sermo de temporali Christi nativitate cum Iudaeo*.

¹⁶² Thietmar, *Chronicon* 6,28; 54, ur. R. Holzmann, SSRG ns. 9, 1935, str. 308; 340.

¹⁶³ Linder II, 130, [1145–1192], str. 633–638 (samo 18 mest v besedilu), gl. ob tem spodaj Prilogo 5.

razlikujejo tako od rimskega prava (ohranjeno je le še eno določilo iz *Breviarium Alarici*) kot tudi od privilegijev Ludvika Pobožnega, kljub temu pa je v njih razmerje med pravno zaščito (4) in razmeroma naklonjeno obravnavo vprašanje judovskega misijona (10) na eni strani ter prepovedmi osebnih stikov in prozelitizma z apostazijo (10) ter zmanjševanja pravic (2) na drugi strani dokaj uravnoteženo. Z utemeljitvijo, da se bodo judje ob koncu sveta spreobrnili, je določeno, da jih je treba tolerirati ter jim jamčiti življenje in svobodno opravljanje njihovih verskih obredov. A čeprav Burkhard pristane na to, da judovske podložnike, ki so se pripravljali krstiti, izpustijo oziroma odkupijo, pa ločitev v primeru, ko se spreobrne samo en zakonski partner, zavrne. Burkhard sicer prevzame diskriminirajoče kanone 4. koncila v Toledo, vendar pa izrecno zapiše, da se krščansko vzgajajo zgolj krščeni otroci (c. 60). V obrobni opombi Burkhard seveda jude navede kot zgled sokrivde pri napeljevanju k umoru, drugače pa vključi samo prepoved imenovanja judov za upravnike posesti.

Kar zadeva cerkveno pravo, je očitno, da se je položaj judov od časa koncila v Meauxu/Parizu izboljšal, v posvetnem pravu pa pride s tem, ko Henrik IV. leta 1090 prevzame in izpopolni karolinške privilegije, do resničnega preobrata, ki odnos vladarjev do judov vse do poznega srednjega veka postavi na temelj (pravnih) prednosti in olajšav.¹⁶⁴ Henrik v celoti prevzame določila za zaščito življenja, telesa, posesti in trgovske dejavnosti ter določila glede najemniških delavcev in delavk. Prepoved kupovanja krščanskih nesvobodnikov znova omili s prepovedjo prakse, da nekrščanske služabnike, ki so v lasti judov, krstijo in jih na ta način odvzamejo gospodarjem. To dopolni še s prepovedjo ugrabljanja in pokristjanjevanja judovskih otrok. Poleg tega željo judov po krstu podvrže tridnevni preizkušnji in jo skušal udušiti z določilom, da jud s krstom izgubi pravico do dediščine. Predpisi o pravnem postopku deloma presežejo karolinško določilo o obojestranskem pričevanju z zapriseženimi pomočniki iz obeh verskih skupnosti, saj judom pri internih sporih izrecno priznavajo njihovo lastno sodno oblast, poleg tega pa vpeljejo talmudsko pravo o zaščiti trga, se pravi obvezo o poplačilu ukradenega blaga.¹⁶⁵ Z naštetimi določili sta cerkveno in posvetno judovsko pravo ob izteku zgodnjega srednjega veka dosegla za jude najugodnejše stanje; s pravico do privilegijev, ki je kmalu prerasla v cesarsko pravo, je to stanje zasenčilo določila rimskega prava. A medtem ko se je v dvornih, plemiških in visokih cerkvenih krogih v odnosih z judi uveljavil predvsem pavlinsko-avguštinski nauk, so – zlasti v biblični eksegezi in v protijudovskih traktatih – še naprej gojili tudi teologijo prekletstva. Njihovo sovraštvo je bilo seveda v prvi vrsti usmerjeno k judom iz Nove zaveze in drugega tempeljskega obdobja, vendar pa se je podoba judov, ki so jo tu širili, vse bolj prenašala tudi na jude iz vsakokratne sedanjosti. Na žalost naj bi se zgoraj opisani pravni red zaradi neizoblikovane organizacije upravljanja cesarstva zelo kmalu izkazal za prešibkega, da bi se v zgodnjem obdobju križarskih vojn lahko uprl ljudskim množicam, ki so jih od zunaj podžigali fanatični pridigarji.

Nesreče v obdobju med letoma 1008 in 1013 so že naznanile razvoj, ki je v grozljivih pokolih med prvo križarsko vojno dosegel svoj prvi vrhunec. Čeprav naj bi bili pregoni iz prve križarske vojne zgolj epizoda in se je nekaj časa zdelo, da so se odnosi med kristjani in judi spet normalizirali, se je teologija prekletstva preobrazila v usodne obtožbe o krvoželjnosti judov, ki jih je širila vulgarna teologija in ki so vodile v krvave pregone 13./14. stoletja s tisoče žrtvami. V primerjavi s temi krvavimi pregoni v visokem in poznem srednjem veku se krize v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku ne zdijo več tako grozne. Vseeno pa celo strašne katastrofe v krščansko-judovskih odnosih v poznem srednjem veku niso povsem uničile v pozni antiki postavljenih temeljev rimskopravnega sprejemanja in priznavanja judov kot

¹⁶⁴ Gl. o tem spodaj Prilogo 6.

¹⁶⁵ Gl. o tem Lotter, *Talmudisches Recht* (kot zgoraj op. 143).

sodržavljano; prav nasprotno – s tem ko so imeli juristi vedno več znanja o pravnem redu, se je v poznem srednjem in zgodnjem novem veku kanonsko pravo razvijalo naprej, obenem pa se je znova razmahnilo tudi rimsko pravo.

* * *

Na splošno lahko ugotovimo, da so bile prisilne spreobrnitve in množični pregoni v poznoantičnem Sredozemlju ter v zgodnesrednjeveški Franciji in (še bolj) Italiji kljub ponavljajočim se pobudam cerkve in kraljevim ukazom o krstu obrobni pojavi, ki so jih tako v izročilu kot v zgodovinopisju intenzivneje izpostavljali kot dogodke, ki so odstopali od običajnega stanja. Toda to so konec koncev posledice cerkvenega antijudaizma, ki je trajal že od začetkov krščanstva, in teologije prekletstva, vendar pa se skozi ves zgodnji srednji vek kažejo kot prehodne in navadno lokalno omejene motnje stanja, ki so ga urejali rimsko in cerkveno pravo (slednje se je zgledovalo po prvem in se stalno razvijalo) ter nespremenljiv in nedvoumen odnos papeža kot najvišje instance. Toda prisilne spreobrnitve in pregoni v tem dolgem obdobju niso mogli zaustaviti, kaj šele preprečiti naraščanja judovskega prebivalstva ter nadaljnjega širjenja judovske poselitve na sever Francije in pozneje v vzhodnofrankovsko–nemško cesarstvo. Trgovanje z oddaljenimi deželami, s katerim so se od 5./6. stoletja v veliki meri ukvarjali judje, je to širjenje spodbujalo in predstavljalo njegov temelj.

Evropski judje srednjega veka torej izvirajo iz judovskega prebivalstva Zahodnega rimskega cesarstva. Vzrok za nesorazmerno veliko rast judovskega prebivalstva je poleg naravnega prirastka in zgodnjih zakonskih zvez tudi prozelitizem; pri tem je zlasti pomembno zaposlovanje nesvobodnih hlapcev in dekel, ki so živeli v judovskih družinah in ki so jih pogosto spreobračali v judovstvo. Nikoli zaključeni boj cerkve proti judovskemu prozelitizmu je bil dolgo časa večinoma neuspešen. Tako je postopno naraščanje judovskega prebivalstva vedno znova nadomestilo izgube zaradi prostovoljnih ali prisilnih spreobrnitev v krščanstvo. Kljub zvezam z judovskimi središči ter s krogi učenjakov v Mezopotamiji in Palestini, ki so se ohranile do 11. stoletja, močnejšega priliva priseljencev iz Orienta za srednji vek – z izjemo islamske Španije – ni mogoče dokazati in tudi ni verjeten.

Priloga 1

Judje v poznorimskem cesarskem pravu do leta 438, kategorije v <i>Codex Theodosianus</i> , <i>Novellae</i> , <i>Constitutiones Sirmondianae</i> in <i>Codex Iustinianus</i> (1)				
Št.	Mesto	Dat.	CI	Vsebina
Ia. Privilegiji (3/8)				
3	16,8,2	330	–	Predstavniki judovskih skupnosti so oproščeni bremena članstva v kuriji
4	16,8,4	330	–	Nosilci dostojanstev v sinagogi so oproščeni bremena članstva v kuriji
11	7,8,2	368/73	1,9,4	Nastanitev vojakov v sinagogah je prepovedana
17	13,5,18	390	–	Judje so oproščeni služenja pri ladijskem prevozu
18	16,8,8	392	–	Priznано je izobčenje iz skupnosti (izključitev)
20	16,8,10	396	1,9,9	Judje smejo svobodno določati cene blaga
24	16,8,13	397	–	Potrjeno je, da so judje oproščeni bremena članstva v kuriji
25	2,1,10	398	1,9,8	Rimsko pravo za judje; lastno sodišče v primeru sporazuma
29	16,8,15	404	–	Potrjeni so privilegiji za patriarhe (voditelje judovskih skupnosti)
31	16,8,17	404	–	Znova je dovoljen davek za patriarhe
37	2,8,26	412	1,9,13	Sabat in judovski prazniki so uradnih dejanj oziroma poslov prosti dnevi
38	8,8,8			
Ib. Pravno varstvo (0/15)				
19	16,8,9	393	–	Zaščita sinagog in svobodnega opravljanja verskih obredov
21	16,8,11	396	–	Žalitev patriarhov je kazniva
22	9,45,2	397	1,12,1	Judje se zaradi obtožbe in dolgov ne krstijo
23	16,8,12	397	–	Prepoved dotikanja judov in sinagog
25	2,1,10	398	1,9,8	Judje so podrejeni rimskemu pravu
39	16,8,20	412	–	Zaščita sinagog in svobodnega opravljanja verskih obredov
41	16,9,3	415	–	Judom je dovoljeno imeti krščanske sužnje
42	16,8,23	416	–	Lažne konverzije se smejo razveljaviti
43	16,9,4	417	(1,10,1)	Judom je dovoljeno imeti krščanske sužnje
45	16,8,21	420	1,9,14	Zaščita sinagog in hiš, zaščita pravnega reda v odnosu do judov
46	16,8,25	423	–	Zaščita in jamstvo posesti sinagog, nadomestilo za oropano blago
47	16,8,26	423	(1,9,16)	Zaščita judov in sinagog
49	16,8,27	423	–	Zaščita sinagog, dovoljena so popravila
50	16,10,24	423	1,11,6	Prepoved dotikanja judov, večkratno nadomestilo za oropano blago
54	16,8,28	426	gl. 1,5,13	Delno razdedinjenje konvertitov v primeru zločina proti zapustniku
II. Izenačenje in ohranjanje pravic (3/13)				
1	16,8,3	321	–	Judje morajo sodelovati v kuriji; dva/trije so oproščeni
2	16,8,1	329	1,9,3	Preganjanje konvertitov je treba kaznovati
5	Sirm. 4	335	–	Preganjanje konvertitov je treba kaznovati
7	16,8,5			
12	12,1,99	383	1,9,5	Judje niso oproščeni bremena članstva v kuriji
CI	–	392	1,9,7	Zakonske zveze se ne sklepajo po judovskem pravu; poligamija je prepovedana
26a	12,1,158	398	(10,32,49)	Poudarjeno je, da morajo judje – v nasprotju z določili v Vzhodnem Rimu – služiti v kuriji

26b	12,1,157	398	10,32,49	Obveznost članstva v kuriji za pripadnike drugih ver
28	12,1,165	399	1,9,10	Judje morajo sodelovati v kuriji
33	16,8,18	408	1,9,11	Prepoved žalitve Kristusa med usmrtnitvijo Hamana pri purimskih uprizoritvah
34	16,5,44	408	–	Judje se ne smejo norčevati iz krščanstva in ne smejo ovirati verskih obredov
35a	Sirm. 14	409	–	Če judje kalijo mir, je malomarnim dostojanstvenikom zagrožena kazen
35b	16,5,46			
40	16,8,22	415	1,9,15	Sodni proces med judom in kristjanom mora potekati pred državnim sodiščem
46	16,8,24	418	–	Judje imajo pravico do advokature in delovanja v kuriji
45	16,8,21	420	1,9,14	Ohranjanje pravnega reda; svarilo pred žalitvijo krščanskih verskih obredov
51	15,5,5	425	3,12,6	Judje morajo spoštovati krščanske praznike
56	Nov. 3,6	438	1,5,7	Judje morajo sodelovati v kuriji
III. Odvzem pravic (1/13)				
9	16,9,2	339	1,10,1	Judom je prepovedano kupovati nejudovske sužnje
27	16,8,14	399	–	Prepoved plačevanja davkov za patriarhe
30	16,8,16	404	–	Judje niso več vključeni v oddelke cesarskih agentov (policija, sli)
33	16,8,18	408	1,9,11	Za zasmehovanje Kristusa je zagrožen odvzem privilegijev
35a	Sirm. 14	409	–	Judovski zakoni so potrjeni; malomarne dostojanstvenike je treba kaznovati
35b	16,5,46			
40	16,8,22	415	1,9,15	Judovski patriarh izgubi najvišje dostojanstvo (<i>illustris</i>); prepoved gradnje novih sinagog, sojenja kristjanom, posedovanja krščanskih sužnjev
43	16,9,4	417	1,10,1	Prepovedano je kupovati krščanske sužnje, vendar pa jih je dovoljeno imeti
44	16,8,24	418	–	Izključitev iz vojaške službe, prepoved vključevanja novih judov v državne službe
46	16,8,25	423	–	Prepoved gradnje novih sinagog
48	16,9,5	423	–	Judom je prepovedano kupovati krščanske sužnje
49	16,8,27	423	–	Prepovedi so potrjene, zlasti glede nove gradnje sinagog
52	Sirm. 6	425	–	Za jude ni državne in vojaške službe ter procesnega prava
55	16,8,29	429	1,9,17	Nekdanji davki za patriarhe gredo zdaj v državno blagajno
56	3. Nov., 2 in sl.; 5	438	1,9,18	Prepoved opravljanja dostojanstev, sodne oblasti in gradnje novih sinagog
IV. Prepoved prozelitizma (5/12)				
2	16,8,1	329	1,9,3	Prozelitizem je prepovedan, za apostazijo je zagrožena kazen
5	Sirm. 4	335	gl. 1,10,1	Nejudovske sužnje je pri obrezovanju treba osvoboditi
6	16,9,1			
8	16,8,6	339	–	Krščanske ženske se za prozelitizem sme kaznovati s smrtjo
9	16,9,2	339	1,10,1	Prepoved kupovanja nejudovskih sužnjev; obrezovanje se sme kaznovati s smrtjo
10	16,8,7	353	1,7,1	Apostate je treba razlastiti
13	16,7,3	383	1,7,27	Prozelitizem je treba kaznovati strožje kot apostazijo, apostati (in tisti, ki živijo po judovskih običajih?) izgubijo pravico, da dediščino zapustijo po svoji volji
14	3,1,5	384	–	Judom je prepovedano kupovati krščanske sužnje, prepovedan je tudi prozelitizem; kristjane in spreobrnjene sužnje je treba odkupiti

15	3,7,2	388	1,9,6	Kazen za mešani zakon in prešuštvo
16	9,7,5	388	9,1,31; 16,8	
31a	Sirm. 12	407	prim. 1,9,12	Razlastitev (verskih) objektov skupine <i>caelicoli</i>
31b	16,5,43			
36	16,8,19	409	1,9,12; 12,21,	Kazen za prozelitizem kot pri zločinu proti cesarskemu veličanstvu; pripadniki skupine <i>caelicolae</i> in heretiki imajo eno leto časa, da prestopijo v pravoverno krščanstvo
40	16,8,22	415	1,9,15	Prepoved posedovanja krščanskih sužnjev, obrezovanja nejudovskih sužnjev in klientov prostitutk
41	16,9,3	415	–	Prepoved prozelitizma pri sužnjih
43	16,9,4	417	1,10,1	Prepoved kupovanja krščanskih sužnjev; obrezovanje se sme kaznovati s smrtjo
47	16,8,26	423	1,9,16	Prepoved obrezovanja nejudov
53	16,7,7	426	1,7,4	Apostati izgubijo pravico do tožbe, pričevanja in darovanja
56	Nov. 3,4	438	1,9,18; 1,7,5	Prozelitizem se kaznuje s smrtno kaznijo in konfiskacijo

Priloga 2

Kanoni o judih z galskih in frankovskih sinod do leta 653: teme				
Št.	Kraj	Kanon	Datum	Vsebina
Mešani zakoni				
5	Orléans II	c. 19	533	Mešani zakoni so prepovedani; grožnja z izobčenjem
6	Clermont	c. 6	535	Mešani zakoni in spolno občevarje z judinjami so prepovedani; grožnja z izobčenjem
8	Orléans III	c. 14	538	Prepoved mešanih zakonov
12	Orléans IV	c. 31	541	Krščansko sužnjo je prepovedano poročiti z judom
Prepoved stikov				
1	Vannes	c. 12	461/91	Prepovedano se je udeležiti judovskih obedov, ker so za jude krščanske jedi nečiste
3	Agde	c. 40	506	kot 1
4	Epaon	c. 15	517	Prepovedano se je udeležiti judovskih obedov
8	Orléans III	c. 14	538	Skupni obedi so prepovedani; grožnja z izobčenjem
14	Mâcon	c. 2	583	Prepovedano je preveč zaupno občevarje judov z nunami
17		c. 15		Judovskih obedov se je prepovedano udeležiti; grožnja z izobčenjem
25	Clichy	c. 13	626/7	Prepoved udeležbe pri judovskih obedih
Kupovanje in posedovanje krščanskih sužnjev ter njihova pravica do zatočišča				
	Orléans I	c. 3	511	Sužnja, ki išče zatočišče, je treba izročiti gospodarju, potem ko ta priseže, da ga ne bo kaznoval
8	Orléans III	c. 14	538	Tudi krščanske sužnje, ki iščejo zatočišče, je treba izročiti judovskim gospodarjem, ko ti prisežejo, da jih ne bodo kaznovali; če gospodarji z njimi ravna protizakonito, jih je treba odkupiti
11	Orléans IV	c. 30	541	Krščanskim sužnjem, ki pobegnejo, je treba nuditi zatočišče in jih za primerno ceno odkupiti od judovskega gospodarja
12		c. 31		Prepoved spreobračanja krščanskih sužnjev k judovstvu; kazen za spreobračanje je izguba sužnjev
13	Orléans V	c. 22	549	Pravica do zatočišča se omeji; sužnji se morajo vrniti v službo k svojemu gospodarju, tudi če je ta drugačne veroizpovedi, in sicer po tem, ko krščanski porok priseže, da suženj ne bo kaznovan*

18	Mâcon	c. 16	581/3	Krščanski sužnji se od judov odkupijo za 12 solidov
19		c. 17		Če jud spreobrne krščanske sužnje, je kaznovan z izgubo sužnjev in z zakononsko določeno pokoro
25	Clichy	c. 13	626/7	Prepoved prodaje sužnjev judom
26	Chalon-sur-Saône	c. 9	647/53	Prepoved prodaje sužnjev v judovsko suženjstvo zunaj meja dežele
Prepoved prevzemanja dostojanstev in druge oblike diskriminacije				
7	Clermont	c. 9	535	Judje ne smejo biti sodniki ali mitničarji
9	Orléans III	c. 31	538	Ob nedeljah je prepovedano izvajati judovske običaje in delati na polju
10		c. 33		Za veliko noč judje 4 dni ne smejo v javnost
15	Mâcon	c. 13	583	kot 7
16		c. 14		Za veliko noč judje 4 dni ne smejo v javnost
20	Narbonne	c. 4	589	Nedeljsko delo je prepovedano tudi za jude
21		c. 9		Judom je prepovedano peti psalme pri pogrebnem sprevodu; kazen: 6 unč
22		c. 14		Tudi judom je prepovedano hoditi k vedeževalcem; kazen: 6 unč
23	Pariz	I, c. 17	614	Judje ne smejo zasedati položajev, ki so nadrejeni kristjanom
24		II, c. 10		Judje ne smejo zasedati položajev, ki so nadrejeni kristjanom; kazen po kanonskem pravu
25	Clichy	c. 13	626/7	Prepoved opravljanja javnih funkcij
Širjenje krščanske vere				
2	Agde	c. 34	506	Za jude je predpisan 8–mesečni katehumenat (priprava na krst), saj je treba upoštevati možnost vrnitve k judovstvu; samo v primeru življenjske nevarnosti se krst opravi takoj

* Kanoni, ki jude zadevajo samo posredno, so navedeni v kurzivi.

Priloga 3

Poznokarolinška poglavja o judih pri Floru, Amulonu in na koncilu v Meauxu/Parizu						
Št.	Ago.	Flo.	Amu.	M./P.	Izvor	Vsebina
Prepoved stikov						
1	c. 2	–	c. 52	–	Fortunat. V. Hilar. c. 3	Prepoved skupnih obedov in izmenjave pozdravov
3	c. 4	4	c. 55	c. 73	C. Epao. c. 15	Prepoved skupnega obeda: grožnja s kaznijo
4	c. 5	5	c. 56	c. 73	C. Agath. c. 40	Prepoved skupnega obeda z duhovščino in laiki
8	c. 6	10a	c. 57	c. 73	C. Matic. c. 15	Prepoved skupnega obeda; grožnja s kaznijo
11	c. 8	1	c. 58	c. 73	C. Laod. c. 37	Prepoved sprejemanja daril in prepoved praznovanj
12	c. 8	2	c. 58	c. 73	C. Laod. c. 38	Prepoved sprejemanja judovskega nekvašenega kruha in prepoved sodelovanja pri judovskih verskih obredih
13	c. 8	3	c. 58	c. 73	C. Arvern. c. 6	Prepoved mešanih zakonov; grožnja z izobčenjem
14	c. 9	–	c. 6	c. 73	Euseb. HE 4,14	Občevanje z neverniki je treba odkloniti

Diskriminacija						
2	c. 2	–	c. 53	–	Paulin. V. Ambr. c. 22 in sl.	Za uničenje sinagog se ne plača odškodnina
5	c. 6	6	c. 57	c. 73	C. Matic. c. 13	Judje ne smejo biti sodniki in mitničarji
6	c. 6	7/8	c. 57	c. 73	C. Matic. c. 14	Judom je za veliko noč prepovedan izhod
7	c. 6	9	c. 57	c. 73	C. Matic. c. 14	Judje morajo duhovnikom izkazovati spoštovanje
10	c. 7	11	c. 58	c. 73	C. Aurel. 3, c. 33	Judom je za veliko noč prepovedan izhod
15	–	–	c. 47	c. 73	Sirm. 6	Prepoved opravljanja javnih funkcij zaradi nevarnosti prozelitizma
16	–	–	c. 47	c. 73	Brev., Nov. Th. III, 2*	Prepoved opravljanja javnih funkcij
17	–	–	c. 47	–	Brev., Nov. Th. III, 7*	Judje ne smejo biti ječarji
18	–	–	c. 47	c. 73	Brev., Nov. Th. III, 3, Int.	Prepovedano je graditi nove sinagoge, dovoljeno pa je obnavljati stare
19	–	–	c. 47	c. 73	Brev., Nov. Th. III, 4, (Int.)	Prepoved opravljanja javnih funkcij
20	–	–	c. 47	c. 73	Brev., Nov. Th. III, 5*	Častna funkcija ne ščiti pred (smrtno) kaznijo
2	c. 6	–	c. 49	c. 73	Childebert Edict.	Judom je za veliko noč prepovedan izhod
Nesvobodniki/Sluge						
9	c. 6	10b	c. 57	c. 73	Conc. Matic. c. 16	Kristjan ne služi judom
21	–	–	c. 48	c. 73	Brev. 16,4,1, Int.	Sužnje, ki so jih judje obrezali, je treba osvoboditi
25	–	–	c. 50	c. 73	Greg. Reg. 9,215/17	Judom je prepovedano obdržati krščanske sužnje
26	–	–	–	c. 73	Greg. Reg. 9,104	Krščanske sužnje je treba v 40 dneh prodati
29	–	–	–	c. 76	Conc. Meaux/Paris	Krščanski in judovski trgovci smejo sužnje prodajati samo znotraj meja cesarstva
Prepoved prozelitizma in apostazije						
9	c. 6	10b	c. 57	c. 73	Matic. c. 16	Obrezovanje krščanskih nesvobodnikov je kaznivo
19	–	–	c. 47	c. 73	Brev. Nov. Th. III, 4, Int.	Razlastitev in smrtna kazen za prozelitizem
21	–	–	c. 48	c. 73	Brev., C. Th. 16,4,1, Int.	Sužnje, ki so bili obrezani, je treba osvoboditi
22	–	–	c. 48	–	Paul. Sent. 5,22,3 in sl.	Prepoved obrezovanja rimskih državljanov
28	–	–	–	c. 75	C. Tolet. 4, c. 60	Otroke judov (ki so se vrnili k svoji veri) je treba ločiti od staršev in jih vzgajati krščansko
31	–	13	–	–	C. Tolet. 4, c. 59b	Konvertite, ki so se vrnili k svoji veri, je treba kaznovati in jim odvzeti otroke
32	–	14	–	–	C. Tolet. 4, c. 57b	Tistim, ki so bili prisilno krščeni, ni dovoljeno, da se vrnejo k prejšnji veri
33	–	15	–	–	C. Tolet. 4, c. 62	Občevanje konvertitov z judi je treba kaznovati

Predpisi glede obnašanja kristjanov						
	–	–		c. 73	Conc. Meaux/Pariz	Knezi, duhovniki in laiki morajo upoštevati stare kanone in kraljeva pravna pravila
22	–	–	c. 49	–	Greg. Reg. 9, 228	Brezpogojno se je treba držati judovskih zakonov
28	–	12	–	–	C. Epao. c. 40	Škofje so odgovorni za to, da se zakoni upoštevajo
25	–	16	–	c. 74	C. Tolet. 4, c. 58	Izkazovanje protekcije judom in sprejemanje podkupnine se kaznujeta z ekskomunikacijo

Besedila: Agobard ep. Lugd., Ep. 8, De Iudaeorum superstitionibus. MG Epp. 5, str. 185–193; Florus von Lyon, De fugiendis contagiis Iudaeorum, ur. B. BLUMENKRANZ, RHDFÉ, ns. 33, 1955, str. 575–577; Amolo ep. Lugd., Contra Iudaeos, MPL 116, stolpci 141–184; Meld./Paris. A. 845/6, MG Cap. II, str. 416–421; LINDER, Legal sources, str. 539.

* Poglavlja pri Nov. Th. III po Th. Mommsen/P. M. Meyer, CTh., Novellae, 1905, str. 7–9.

Priloga 4

Duhovnik Gerhard, kanonska pisna utemeljitev za nadškofa Friderika iz Mainza, 937				
Št.	Mesto	Izvor	Vsebina	Vir
Zaščita judov (»Sicut Iudaeis«)				
1	c. 1/2, v. 6–81	Psevido Dionizij, <i>Ad Demophilum</i>	Nevedne moramo poučiti, ne pa mučiti, tako kot tudi slepim ne povzročamo bolečin, temveč jih vodimo za roko	— —
2	c. 3, v. 82–103	Reg. Greg. 11,46 (45)*	Prisilni krst je prepovedan, škoduje dušam; spreobrnitev je treba doseči s pametno in prepričljivo pridigo	CTh 16,8,23
3	c. 3, v. 103–07	Reg. Greg. 8,25	Kot se morajo judje držati tega, kar jim zakon dovoljuje, se jih pri tem, do česar imajo pravico, ne sme ovirati	CTh 16,8,21; 26; CI 1,9,14
Kristjani ne smejo biti podrejeni judom				
4	c. 3, v. 112 in sl.; 121–24	Reg. Greg. 3,37	Krščanske sužnje, ki jih judje nezakonito kupijo in uporabijo pri svojem delu, je treba osvoboditi	CTh 16,9,2, CI 1,9,4; 13
5	c. 3, v. 124–34	Reg. Greg. 4, 21 (skrajšano**)	Po zakonu je krščanske sužnje prepovedano prepušiti judovski oblasti, zato jih je treba izpustiti	CI 1,10,2
6	c. 4, v. 135–49	Reg. Greg. 7,21	Krščanske ujetnike, ki jih ni mogoče osvoboditi na legalen način, je treba odkupiti	kot 5
7	c. 4, v. 149–58	Reg. Greg. 4,9	Sužnji, ki so v lasti judov in v cerkvi iščejo zatočišče, se ne izročijo gospodarjem, ampak se odkupijo	CTh 9,45,5; CI 1,12,2
8	c. 4, v. 158–79	Reg. Greg. 6,29	Tudi poganski sužnji, ki so se pripravljani krstiti, se ob plačilu odškodnine odkupijo od judovskega gospodarja	kot 8
9	c. 4, v. 179–200	Reg. Greg. 8,21	Judovski (samaritanski) gospodar v primeru, da se pozneje spreobrne, nima zakonite pravice do krščenega sužnja	CI 1,3,54,10
11	c. 5, v. 213–18	Reg. Greg. 9,213/215	Judje ne smejo imeti krščanskih sužnjev, ampak jih morajo prodati ali osvoboditi	CI 1,10,2; 1,3,54, 8 in sl.
12	c. 5, v. 219–25	Reg. Greg. 9,104	Judje morajo krščanske sužnje v roku 40 dni prodati	kot 11
16	c. 6, v. 237–41	Sirm. 6	Judom in poganom je prepovedano urejati pravne zadeve in opravljati državne funkcije	CTh 16,8,22; 24; CI 1,9,18: 2,6,8
17	c. 6, v. 241–48	Nov. Th. III, 2+Int.	Noben jud (kot sovražnik cesarja in zakonov) ne sme biti nosilec javne funkcije, dostojanstvenik ali varuh (<i>protector</i>)	Nov. Th. III

18	c. 6, v. 248 in nasl.	Nov. Th. III,7	Judje ne smejo biti ječarji	Nov. Th. III
Diskriminacija				
4	c. 3, v. 108–13	Reg. Greg. 3,37	Judje ne smejo graditi novih sinagog	CTh 16,8,27
19	c. 6, v. 250–4	Nov. Th. III, 7+Int.	Judje ne smejo graditi novih sinagog, kazen: 50 funtov zlata; propadle sinagoge se smejo obnoviti	Nov. Th. 3
21	c. 6, v. 258 in nasl.	C. Matic., c. 14	Za veliko noč judje 4 dni ne smejo na cesto	Edikt Hildeberta I.
Prepoved obrezovanja, prozelitizma in apostazije				
10	c. 5, v. 201–13	Reg. Greg. 6,30	Tudi poganski sužnji po zakonu ne smejo biti obrezani; zagrožena je smrtna kazen	CTh 16,9,1; 2; CI 1,10,1
15	c. 6, v. 233–37	CTh 16,9,1,Int.	Če jud kupi in da obrezati krščanskega ali katerega drugega sužnja, se ta suženj osvobodi	CTh 16,9,1; 2; CI 1,10,1
20	c. 6, v. 254–58	Nov. Th. III, 4+Int.	Spreobrnitev nesvobodnih in svobodnih kristjanov v judovstvo se kaznuje z razlastitvijo in smrtno kaznijo	CTh 16,8,26; CI 1,7,5
Odnos kristjanov do judov				
6	c. 3, v. 113–21	Reg. Greg. 3,37	Prepovedana je protekcija judov zaradi podkupnine	CTh 16,5,46
13	c. 5, v. 225–27	Conc. Epao, c. 15	Laiki in duhovniki po zakonu ne smejo obedovati z Judi	C. Illiber., c. 50; C. Venet., c. 12
14	c. 6, v. 231–33	<i>Pseudo Capitula</i> Karla Velikega	Knezi, duhovniki in laiki, moški in ženske morajo pri judih upoštevati kanonsko pravo in kraljeve zakone	(Conc. Meld./ Paris, c. 73

*Besedila 2–10 je Gerhard vzel iz Vita Gregorii I. (VG) Janeza Diakona, c. 42–48, MPL 75, stolpci 204–207, besedila 11–21 pa sinodalnim aktom iz Meauxa/Pariza, c. 73 in nasl.

** Pomensko spremenjena skrajšana verzija Reg. Greg. 4,21 je delo Janeza Diakona. Besedila po izdaji F. LOTTER, Der Brief des Priesters Gerhard an den Erzbischof Friedrich von Mainz, VuF, 17, 1975, str. 109–118; 2–21 tudi pri LINDER, Legal sources, str. 622–633.

Priloga 5

Burkhard iz Wormsa, poglavja o judih, kategorije (24+2)*				
Št.	Mesto	Vsebina	Izvor	Gracijan
I. Toleriranje, priznavanje, pravno varstvo (4)				
3	1,94,79	Prepoved uboja judov ali poganov iz lakomnosti	Regino, SC 2,5,25	–
14	4,91	Zagotovitev opravljanja verskih obredov; spreobrnitev z »mehkim«, prizanesljivim ravnanjem	Reg. Greg. 1,34	–
17	6,33	Za umor judov ali poganov se je treba spokoriti	C. Worms, A. 868, c. 3 (27)	D50, c. 40
23	20,97	Judje se bodo spreobrnil ob koncu sveta	Greg. Mor. 35,14,27	–
II. Širjenje krščanske vere med judi, mešani zakoni, sužnji (8+2)				
4	3,28	Poganom, heretikom in judom je treba dovoliti, da prisluhnejo pridigi	Stat. Eccl. ant. 16	de cons. D1, c. 67
5	4,81	8–mesečni katehumenat za jude	C. Agat. c. 34	de cons. D4, c. 93
6a	4,82	Prisilne spreobrnitve so prepovedane	C. Tolet. 4, c. 57	D45, c. 5
10	4,86	Sužnje judovskih gospodarjev je treba ob spreobrnitvi osvoboditi	C. Tolet. 12, c. 9	D45, c. 17
11	4,87	Poganske sužnje judovskih gospodarjev je treba ob spreobrnitvi odkupiti	C. Aurel. 4, c. 30	–

12	4,88	Krščanske sužnje in za krst pripravljene sužnje judovskih gospodarjev je treba osvoboditi	C. Matic., c. 16	D54, c. 18
15	4,98	Zakonska zveza se po krstu partnerja ne sme razdreti	Innocent. I. Ep. ad Ruf.	D26, c. 3
21	19,43	Judi se po izpovedi in pokori oprost	Hraban. Poen. Her. c. 10	D50, c. 28
(24)	9,9	Veren zakonski partner ne sme zavreči nevernega	1. Cor. 7, 12 in nasl.	–
(25)	9,61	Neverna devica se po krstu ne sme odgnati	Coll. Hibern. 46,29	C28, q. 2, c. 1
III. Prozelitizem, apostazija, prepoved stikov (10)				
1	1,94,29	Nečistovanje z judi in pogani je prepovedano	Regino, SC. 2,5,29	–
2	1,94,41	Judje ne smejo kupovati, posedovati ali prodajati krščanskih nesvobodnikov	Regino, SC. 2,5,41	–
6b	4,82	Vrnitev prisilno krščenih nekristjanov k prejšnji veri je prepovedana	C. Tolet. 4, c. 57	D45, c. 5
7	4,83	Krščene otroke je treba ločiti od judovskih staršev in jih vzgajati krščansko	C. Tolet. 4, c. 60	C28, q. 1, c. 11
8	4,84	Konvertite je treba ločiti od judov po veri	C. Tolet. 4, c. 62	C28, q. 1, c. 12
9	4,85	Treba je preprečiti upadanje števila krščencev; obrezane otroke in sužnje je treba odvzeti staršem oz. gospodarjem	C. Tolet. 4, c. 59	de cons. D4, c. 94
13	4,90	Obrezane krščanske sužnje je treba osvoboditi	CTh 16,9,1, Int.	–
18	10,7	Prevzemanje judovskih navad in praznikov je prepovedano	Stat. Eccl. ant, 83	C26, q 5, c. 11
20	19,5,192	Skupni obedi z judi so prepovedani	prim. Regino, SC 1,304	–
22	19,132	Skupni obedi z judi so prepovedani	C. Elib., c. 50.	–
IV. Odvzem pravic in prekletstvo (2)				
16	6,31	Tisti, ki napeljujejo k umoru, nosijo enako krivdo kot judje	Regino, SC2, 49	de poen. D1, c. 23
19	15,31	Judje ne smejo biti upravniki posesti in nadrejeni kristjanom	Ben. Lev. 6,122, (C. Tolet. 12,9,19)	–

* LINDER, Legal sources, str. 633–638.

Priloga 6

Principi prava cesarskih privilegijev za jude od Karolingov do Staufovcev			
Št.	Ludvik Pobožni*	Henrik IV.**	Vsebina
Zaščita telesa, življenja, posesti in trgovske dejavnosti			
1	str. 333, v. 5 in nasl.; str. 336, v. 1–4.	str. 391, v. 5–13	Judom se na njihovo prošnjo nudi zaščito
2	str. 333, v. 6 in; str. 336, v. 4 in nasl.	str. 391, v. 14 in nasl.; str. 396, v. 5 in nasl.; 12 in nasl.	Cesar (oziroma škof) je najvišja pravna instanca za jude
3	str. 333, v. 4–8; str. 336, v. 5–8.	str. 391, v. 15 in nasl.; str. 396, v. 7 in nasl.	Noben cerkveni ali posvetni dostojanstvenik ne sme nad judi izvajati neposredne oblasti
4	– –	str. 396, v. 8; 10 in nasl.	Neposredno oblast sme nad judi izvajati le tisti, ki so ga judje sami izbrali in ki ga je imenoval cesar
5	str. 333, v. 10–12; str. 336, v. 8–12.	str. 392, v. 18 in nasl.; str. 396, v. 13–19	Jude je prepovedano iz nepomembnih razlogov strašiti s tem, da jim bo odvzeta dedna posest

6	str. 333, v. 15–17; str. 336, v. 17 in nasl.	str. 392, v. 25 in nasl.; str. 396, v. 20–25	Judje smejo znotraj cesarstva nemoteno trgovati
7	str. 333, v. 12–15; str. 336, v. 12–15.	str. 392, v. 30 in nasl.; str. 396 in nasl., v. 26 in nasl.; 82 in nasl.	Judje so oproščeni vseh mitnin in prisilnega dela
8	str. 333 in nasl., v. 18 in nasl.; str. 336, v. 18 in nasl.	str. 392 in nasl., v. 34; 73; str. 397, v. 32; 60	Judje smejo živeti po svojih zakonih
17	str. 334, v. 38–41; str. 336, v. 38–41.	(str. 393, v. 6 in nasl.) str. 397, v. 65 in nasl.	Kazen za umor ali napeljevanje k umoru juda je 10/12 funtov
Svobodni in nesvobodni nastavljenici			
9	str. 334, v. 18 in nasl.; str. 336, v. 19 in nasl..	str. 392, v. 49 in nasl.; str. 397, v. 46 in nasl.	Judje smejo zaposliti krščansko najemniško delovno silo (dekle, dojlje), vendar ne ob praznikih
10	str. 333, v. 19 in nasl.; str. 336, v. 20 in nasl.	– –	Judje smejo kupovati poganske sužnje in jih prodajati znotraj cesarstva
22	- -	str. 392, v. 50 in nasl.; str. 397, v. 49.	Judje ne smejo kupovati krščanskih nesvobodnikov
Širjenje krščanske vere			
11	str. 334, v. 25–36; str. 336, v. 22 in nasl.	str. 392, v. 36 in nasl.; str. 397, v. 41–45	Nekrščanski nesvobodniki se ne smejo krstiti; kazen: 3 funti srebra in osvoboditev nesvobodnikov
13	- -	str. 392, v. 36 in nasl.; str. 397, v. 34 in nasl.	Nihče ne sme judovskih otrok krstiti proti njihovi volji; kazen: 12 funtov zlata
14	- -	str. 392, v. 38–41; str. 397, v. 36–39;	Če se jud prostovoljno spreobrne, sledi 3-dnevni preizkus, s katerim se preveri, ali gre za pravo spreobrnitev
15	- -	str. 392, v. 41 in nasl.; str. 397, v. 39 in nasl.	S krstom jud izgubi pravico do dediščine
Pravni postopki			
13	str. 333 in nasl., v. 21–25; str. 336, v. 24–28.	– –	Kristjan toži juda s (tremi) krščanskimi in (tremi) judovs- kimi pričami
14	str. 334, v. 23 in nasl.; str. 336, v. 26 in nasl.	– –	Ko jud toži kristjana, mora najti krščanske priče
18	str. 334, v. 43 in nasl.; str. 336, v. 31; 42	str. 392, v. 54; 57 in nasl.	Judje prisežejo po lastnem pravu
19	- -	str. 397, v. 50–57.	Tako kot pri kristjanu tudi pri judu obtožbo ovržeta judovski in krščanski zapriseženi pomočnik
20	- -	str. 398, v. 75–79	Judje pri internih sporih uporabljajo svoje lastno sodstvo
21	str. 334, v. 41–44; str. 336, v. 41 in nasl.	str. 392, v. 55 in nasl.; str. 397, v. 58 in nasl.	Božja sodba z ognjem, vodo in bičanjem je prepovedana

23	- -	str. 392, v. 33 in nasl.; str. 397, v. 31 in nasl.	Zaščita trga po judovskem pravu: ukradeno blago se poravna le z zapriseženo kupnino
24	str. 336, v. 31–36	str. 398, v. 61 in nasl.; 79 in nasl.	Jud se lahko obrne na kralja in doseže odlog

* Ludvik Pobožni, *Praeceptum Iudaeorum*, Formulae 30, LINDER, Legal sources, str. 333 in nasl.; 31, str. 336 in nasl.

** Henrik IV., Judovski privilegij za Speyer, LINDER, Legal sources, str. 391 in nasl.; za Worms, prav tam, str. 396 in nasl.

Prevod iz nemščine
Anja Naglič

Zusammenfassung

Die Voraussetzungen christlich-jüdischer Koexistenz und deren Infragestellung durch Zwangsbekehrung und Vertreibung in Spätantike und Frühmittelalter

Friedrich Lotter

1. Die jüdisch-christliche Koexistenz in der christlichen Umwelt des Mittelalters ist keine Selbstverständlichkeit, ihre Krisen sind nicht nur aus unmittelbaren Ursachen und Anlässen zu erklären. Grundlegende Voraussetzung ist die von christlichen Kaisern der theodosianisch-valentinianischen Dynastie um die Wende des 4./5. Jhs. gegen anders gerichtete kirchliche Tendenzen durchgesetzte Duldung des Judentums als einzigem nichtchristlichen und nichtorthodoxen Glaubensbekenntnis.
2. Jüdische Kontinuität von der Antike zum Mittelalter ist im wesentlichen in Regionen vorauszusetzen, in denen die städtische Organisation die Stürme der Völkerwanderung überstanden hat, in Italien, Gallien-Frankenreich südlich der Loire und im unteren Rhoneraum und in den Küstengebieten Kataloniens und vermutlich Andalusiens.
3. Die eigentliche Existenzkrise des europäischen Judentums war die Epoche nach der Erhebung des Christentums zur Staatsreligion und der gleichzeitigen Unterdrückung aller heidnischen und nichtorthodoxen Bekenntnisse durch das Glaubensedikt des Theodosius I. um 380 und das 1. Konzil von Konstantinopel um 381. Diese Epoche ist bestimmt durch Zerstörung und Enteignung von Synagogen und Zwangsbekehrungen, gegen die sich kaiserliche Schutzdekrete richten.
4. Voraussetzung der Duldung des Judentums bis in Neuzeit ist das römische Recht, zunächst in Form des Codex Theodosianus. Auf Juden beziehen sich 56 Einzeltexte, die aus 47 Edikten stammen. Diese Texte lassen sich grob in Privilegien (11), Schutzbestimmungen (15) und rechtswahrende oder – angleichende Vorschriften (16) einerseits, andererseits auf Rechtsminderung (14) und Verbot des Proselytismus (17) gerichtete Maßnahmen aufgliedern, d.h. 42 positiven stehen etwa 31 negative Rechtsbestimmungen gegenüber. Eine Beurteilung kann nicht, wie häufig geschehen, durch selektive Auswahl der negativen Züge, sondern nur in einem umfassendem Vergleich erfolgen. Trotz einer Anzahl restriktiver Bestimmungen hat römisches Recht in CTh und auch noch im CJ im Prinzip stabilisierend gewirkt und die jüdische Existenz abgesichert, obwohl diese durch andere außerrechtliche und pseudo-religiöse Impulse immer wieder gefährdet war.
5. Grundlage der kirchlichen Haltung ist ein theologischer Antijudaismus, der sich in verschiedenen Formen darstellt. Dabei steht die theologische Rechtfertigung jüdischer Existenz auf paulinisch-augustinischer Grundlage, wie sie vor allem auch von den Päpsten seit Gregor dem Großen um 600 vertreten wurde, einer Verdammungstheologie gegenüber, welche die Schuld der Juden am Tode Jesu für unverzeihbar hält. Gegenüber der Praxis der gutnachbarlichen und geschäftsmäßigen Kontakte von Juden und Christen konnte sich die Verdammungstheologie nur allmählich und letztlich erst im Spätmittelalter zeitweise durchsetzen.
6. Trotz erheblicher Verluste kann sich die jüdische Minderheit nach der Existenzkrise um die Wende des 4./5. Jhs. stabilisieren und findet in den germanischen Nachfolgestaaten in Italien und Gallien auf der Grundlage des römischen Rechts erträgliche Existenzbedingungen. Übergriffe wie noch

im 6./7. Jh. gelegentlich erfolgende Synagogenzerstörungen und Zwangsbekehrungen sind als vom Normalzustand abweichende Vorgänge in der Überlieferung überrepräsentiert und haben das allmähliche Wachstum und die neuerliche Ausbreitung jüdischer Niederlassungen in West- und Mitteleuropa nicht aufhalten können. Diese wurden durch den seit dem 5./6.Jh. nachgewiesenen jüdischen Fernhandel gefördert. Der nie endende Kampf der Kirche gegen jüdischen Proselytismus (Bekehrung zum Judentum) vor allem bei Haussklaven bzw. Bediensteten blieb lange weitgehend erfolglos. Zwar bestanden bis ins 11.Jh. Verbindungen zu den jüdischen Zentren in Mesopotamien und Palästina, doch ist ein nennenswerter Einwanderungsschub aus dem Orient im Mittelalter nicht nachweisbar und unwahrscheinlich.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejše zgodovine **Prispevki za novejšo zgodovino**. Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljanje zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino; izhaja enkrat ali dvakrat letno. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revijo, tudi večino starih letnikov, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, telefon: 200 3120 / faks: 200 3160. Naprodaj je tudi v vseh večjih slovenskih knjigarnah.